

Bedrijvig en vroom: De nazaten van de Bredase koopman Cornelis de Wyse

door

TON KAPPELHOF

Inleiding

Enkele jaren geleden verscheen in dit jaarboek het artikel ‘Zaken doen over grenzen heen’. over de Bredase kooplieden Johan en Cornelis de Wyse die in de tweede helft van de zeventiende eeuw een grote handelsonderneming opbouwden en daarmee een aanzienlijk vermogen vergaarden.¹ Hun voorouders waren aan het einde van de zestiende eeuw uit 's-Hertogenbosch gekomen. Eenmaal in Breda legden zij zich toe op het brouwen van bier. Gerrit, de vader van Johan en Cornelis, stapte over op de fabricage van zeep en liet bij zijn dood in 1659 aan zijn zoons de zeepziederij na. Deze was gevestigd in het huis 's-Hertogenbosch aan de Tolbrugstraat. De gebroeders werkten nauw samen waarbij Johan vaak op reis ging naar verre oorden en Cornelis in Breda bleef. Zij breidden de zaak uit met handel op Luik en turfwinning onder Zundert en handelden in linnen stoffen, wol en kant. Het kapitaal dat zij niet nodig hadden voor hun handelsonderneming werd belegd. De gebroeders hadden daarbij een uitgesproken voorkeur voor onroerend goed en hypotheekten. In door de overheid uitgegeven obligaties waren zij niet geïnteresseerd. Door heidegrond onder Rijsbergen en Zundert in cijns te nemen van de prins van Oranje en dit land te bemesten met het afval van de zeepziederij werden nieuwe boerenbedrijven gevormd. Van hun moeder Maria Sprongh erfden zij een hoeve op Overa (Princenhage).

Zeer belangrijk voor een koopman was zijn netwerk waarbij de eigen kinderen en familieleden het belangrijkste waren omdat je op hen het meest kon vertrouwen. Johan slaagde er daarnaast in een relatie op te bouwen met de prins van Oranje en leden van zijn hofhouding zoals de machtige drossaard van stad en land van Breda, Willem Bentinck, een vertrouweling van het hoofd van de dynastie, de koning-stadhouder Willem III (1650-1702). Dit leverde Johan de opdracht op om de voltooiing van het kasteel in Breda, waarmee in 1682 werd begonnen, te organiseren. De broeders waren getrouwd met dochters van Dionys Janszoon van Rucphen die griffier was van het Bredase leenhof en dus tot de Oranjeclan behoorde. Cornelis trouwde in 1664 met Maria, Johan in 1671 met Ida van Rucphen. Hun vader Dionys was gehuwd met Elia van Bernagie, een Bredase patriciërsfamilie, die er warmpjes bijzat. Elia's zuster, Perina van Bernagie, zat er ook warmpjes bij. Ook van de Bernagiekant werd geërfd, waardoor vooral het landbezit verder aangroeide. De families De Wyse en Sprong(h) waren katholiek en nauw betrokken bij de katholieke kerk, die in Breda na 1637, toen de stad voorgoed tot de Republiek der Verenigde Provinciën ging behoren, een ondergronds bestaan leidde. Cornelis was lid van de kerkenraad, het be-

stuur van deze kerk dat na 1648 de drie, soms vier, Bredase schuilkerken bestuurde en ervoor zorgde dat de diensten ongestoord voortgang konden vinden. De kort na de vrede van Munster (1648) in stad en land van Breda doorgevoerde zogenaamde politieke reformatie betekende echter dat katholieken geen overheidsfuncties konden bekleeden. De weg naar het stadsbestuur en daarvan afgeleide eervolle functies als die van weesmeester was daarmee voor de leden van de families De Wyse en de aan hen verwante families Montens, Van Dun, Van Rucphen, Cheeuws enz. afgesloten. Op het platteland kwam het in de zeventiende eeuw nog wel voor dat katholieken tot schepenen werden benoemd, maar na 1700 was dat een zeldzaamheid. In de stad Breda kon omdat er voldoende geschikte gereformeerden waren vanaf 1637 de politieke reformatie worden nageleefd.²

Cornelis liet na zijn dood tussen 5 februari en 17 maart 1703 een groot aantal kinderen na.³ Johan en Ida echter waren op dit punt niet zo fortuinlijk. De tenminste vier kinderen uit hun huwelijk stierven kort na de geboorte en rond 1680 stond voor beiden vast dat zij geen kinderen zouden nalaten. Zij besloten toen om even over de grens, bij Meersel, een kapucijnerklooster te stichten en daar een aanzienlijk deel van hun vermogen in te beleggen. Johan en Ida werden in de kerk, recht voor het hoofdaltaar, begraven onder een sobere zerk die er nog steeds ligt.

Op het eind van zijn leven kwam Johan ook in de publiciteit dankzij de in Breda geboren kunstenaar en roddeljournalist Jacob Campo Weyerman die in 1720/21 in

1. Begijnhof in Hoogstraten. Drie vrouwelijke nakomelingen van Cornelis de Wyse leidden een stil en ingetogen leven in dit even over de grens gelegen hof.

het blaadje De Rotterdamsche Hermes schreef dat Johan wel een half miljoen gulden aan contanten bezat. Johan zou tegenover Weyerman ook beweerd hebben dat hij zuinig leefde, want hij gaf per jaar niet meer dan f 300,- uit. Of deze berichten waar of onwaar zijn, doet er niet zo toe, zij maken duidelijk dat de mare van Johan ook in Holland doordrong en dat legendevorming op gang kwam. Weyerman bezocht ook met Johan het klooster en meldde dat het veel bezoekers trok die er niet alleen uit vroomheid maar ook om zich te vermaken op af kwamen.⁴

Op 27 december 1725 stierf Johan 89 jaar oud. Ida was hem al lang geleden voorgegaan. De waarde van zijn nalatenschap kan worden geschat op tenminste f 60.000, maar een groot deel van het vermogen was toen al belegd in het klooster van Meersel-Dreef.

Het artikel 'Zaken doen over grenzen heen' eindigt met de mededeling dat er nog een publicatie komt over de nazaten van Cornelis. Met deze bijdrage los ik deze belofte in. In de toekomst zal nog een artikel volgen over het voorgeslacht van de gebroeders.

2. Kerk van het begijnhof van Hoogstraten. Het barokke interieur dateert grotendeels uit de tijd dat hier drie vrouwen uit het geslacht De Wyse leefden.

Het voor de hand liggende uitgangspunt is de vraag 'en hoe verging het nu de nakomelingen van Cornelis?'. Een antwoord daarop bevredigt onze nieuwsgierigheid, maar een verdieping van deze vraagstelling is wenselijk en daarvoor is een stukje theorie nodig. Een goed aanknopingspunt vormen de inzichten van de Amerikaanse sociologe en hoogleraar aan de universiteit van Yale, Julia Adams.⁵ Zij bouwt voort op de uit het begin van de twintigste eeuw daterende theorieën van de Duitse socioloog Max Weber. Het openbaar bestuur kan drie vormen aannemen: charismatisch, patrimoniaal en bureaucratisch. In het vroegmoderne Europa werden de meeste staten patrimoniaal bestuurd. De macht is bij dit type overheid in handen van een tamelijk klein aantal families die geleid worden door een vader. De vaders zetten de koers uit. Zij beheren het familievermogen en proberen dit te vergroten. Zij maken uit met wie de zoons en dochters huwen want het huwelijk is eerst en vooral een strategische alliantie die de positie van de familie moet versterken. Naast het economische kapitaal bestaande uit geld, grond, huizen en effecten, is er het sociaal kapitaal. Strategische allianties breiden het netwerk van relaties uit. Adam benadrukt dat vrouwen hierin een vaak onderschatte rol spelen, als huwende partij of als makelaar van een huwelijk. De sekse oftewel *gender* speelde een belangrijke rol in het functioneren van families.

Wanneer de familie in goeden doen is, moet dit zichtbaar worden in status en statussymbolen. Op de allereerste plaats is dit een fraai huis, dat liefst aan of dichtbij het centrale marktplein ligt. In Breda waren naast de Markt ook het Kasteelplein en de Katerstraat (thans Catharinastraat) favoriet, want daar zat men dicht bij het andere machtscentrum, het kasteel van de vorst met zijn hofhouding. Andere symbolen die aan iedereen laten zien dat men het breed kan laten hangen zijn het bezit van veel vast dienstponeel, koetsen met veel paarden, feesten met veel eten en drinken. Als de middelen dat mogelijk maken is een volgende stap de aankoop of bouw van een buitenplaats. Men kan een reeds in bezit zijnde boerenhoeve uitbouwen tot een slotje, maar nog interessanter is de aankoop of verwerving van een kasteel dat ooit bewoond is door een oud adellijk geslacht. Het wordt pas echt goed, wanneer aan zo'n kasteel heerlijke rechten, herencijnzen⁶ of een leenhof zijn verbonden. Het kasteel mag gerust een bouwval zijn of er mag zelfs alleen nog maar een omwaterd stuk land resten waar de oude burcht ooit gestaan heeft, dat maakt allemaal niet uit, de geur van feodaliteit is er en daar gaat het om. Na de dood is er de plaats van het graf. Wie aanzienlijk wil zijn laat zich begraven in de kerk, liefst op het oude hoogkoor. Families met een sterk gevoel voor traditie bekommeren zich ook om hun archief: dat wordt zorgvuldig bewaard en gekoesterd.

De familiale netwerken vormen aldus Weber en Adams het skelet van een patrimoniale staat. Instellingen zijn daarom veel minder belangrijk dan in een bureaucratische staat zoals het huidige Nederland. De Republiek was een patrimoniale staat met een zwak centrum dat rond twee polen was gegroepeerd, de Staten-Generaal en de prins van Oranje. Beiden waren in Den Haag gevestigd. Dat die instellingen zo zwak waren en dat er amper een ambtelijk apparaat bestond was geen probleem, want er waren de ongeveer 1500 regentenfamilies die de beslissingen namen. De prins van Oranje was overigens ook het hoofd van een familie, zij het een zeer rijke en wijd

vertakte met talrijke relaties die al in de late middeleeuwen over de grenzen heen gingen.

Kritiek op de theorie van Julia Adams

De theorie van Julia Adams houdt echter te weinig rekening met de factor religie en negeert het gegeven dat belangrijke groepen binnen de bevolking uitgesloten kunnen zijn van de staatsmacht. De hierboven genoemde politieke reformatie die in de hele Republiek gold, sloot families die niet tot de gereformeerde kerk behoorden uit van deelneming in de staatsmacht. Nochtans was de Republiek geen protestantse natie, maar eerder een staat waarbinnen alleen maar minderheden woonden. Met name de katholieken en doopsgezinden waren in sommige streken zeer talrijk. In Staats-Brabant en delen van Twente vormden de katholieken zelfs de meerderheid van de bevolking. Twee andere, kleine minderheden waren de Joden en de Remonstranten. Deze groepen hadden hun eigen elites bestaande uit grootgrondbezitters, fabrikanten en rijke kooplieden. Hoe gingen deze elites om met de politieke reformatie? Een familie voor wie de weg naar de staatsmacht was afgesloten kon proberen in de kerk een rol te spelen. Een alternatief was natuurwetenschappelijk onderzoek zoals de schatrijke doopsgezinde koopman Pieter Teyler in Haarlem deed. Na zijn dood stichtte hij een nog altijd bestaand museum dat gewijd is aan de natuurwetenschappen.⁷ Uitsluiting van soms grote delen van de bevolking kwam in de vroegmoderne tijd in heel Europa voor. Zo waren in Frankrijk de gereformeerden, de Hugenoten, uitgesloten van de politieke macht, in Ierland was dat het geval met de katholieke adel. We zouden ook kunnen zeggen dat er in de zeventiende eeuw meer staten waren: de politieke staat, de kerkelijke staat en de wereld van de natuurwetenschappen.

In de katholieke kerk speelde bovendien door *gender* bepaalde uitsluiting een cruciale rol. Vrouwen waren uitgesloten van alle ambten die er ook maar enigszins toe deden. Zelfs wanneer zij een kloostergemeenschap vormden, hadden de vrouwen een mannelijke priester nodig om hen de sacramenten toe te dienen. Ook onder de mannelijke leden vond uitsluiting plaats doordat alleen mannen die tot priester waren gewijd de meer belangrijke functies konden bekleden. Leken konden kerk- of armmeester worden, maar toediening van sacramenten of preken was voor hen verboden terrein. Het waren tenslotte vooral oudere mannen die tot de hogere functies zoals die van bisschop, abt of pastoor-deken doordrongen.

De gebroeders De Wyse zouden zonder politieke reformatie in de tweede helft van de zeventiende eeuw zeker zijn toegelaten tot de Bredase magistraat. Nu dit niet mogelijk bleek, wendden zij zich tot hun kerk en trachtten hun invloed daar te vergroten. Johan stichtte een kapucijnerklooster en stak daar een beduidend deel van zijn vermogen in, Cornelis werd rentmeester van het van Breda naar Lier verplaatste vrouwenklooster Vredenberch.

Probleemstelling

In dit artikel ga ik na hoe het de nakomelingen van Cornelis de Wyse verging.

Voor dit doel hanteerde ik vier ijkpunten, namelijk beroepen of functies, materiële welvaart, beleggingspolitiek en de activiteiten binnen de katholieke kerk. Ik speurde ook naar familietraditie en interne samenhang, zich uitend in bemoeienis met zaken als beroeps- en partnerkeuze of pogingen het familiekapitaal bij elkaar te houden. Om dit te weten te komen, volgde ik het nageslacht van Cornelis gedurende drie generaties. Als eindpunt fungeerde het overlijden in 1821 van de laatste kapucijn die de familie aan Meersel-Dreef geleverd had. Het klooster bestond toen al niet meer.

Ik wijs de lezer er met nadruk op dat dit artikel géén genealogie en ook geen complete familie-geschiedenis is. Ik volgde dus niet alle takken, want dan zou het onderzoek niet alleen erg lang gaan duren maar we zouden ook over het doel heen schieten. Leidraad is de hierboven geformuleerde probleemstelling. Een andere beperking is dat ik geen onderzoek deed in niet-Bredase archieven om daar de levensloop na te gaan van familieleden die uit Breda vertrokken om elders hun geluk te beproeven. Met de huidige stand van de digitale techniek behoort dat, hoe interessant ook, nog niet tot de mogelijkheden.

Bronnen

Als voornaamste bron gebruikte ik evenals in het artikel ‘Zaken doen over grenzen heen’ de protocollen van de Bredase schepenbank en de Bredase notarissen. Deze lichten ons goed in over allerlei transacties. Doordat een familiearchief niet meer aanwezig is, moet ik het stellen zonder briefwisseling en andere meer persoonlijke documenten.

Opzet

Na een bespreking van de afwikkeling van de erfenissen van Johan en Cornelis en die van hun aangetrouwde tante Perina van Bernagie, volg ik de nazaten van Cornelis en wel drie generaties lang. We sluiten af met een kleindochter van Cornelis de Wyse en Maria van Rucphen omdat deze uitzicht biedt op een hele andere periode, waarin de Bredase katholieke zich veel vrijer konden bewegen en zij in de politiek konden gaan. In feite begint hier een nieuw nog door mij of iemand anders te schrijven artikel dat handelt over de katholieke gezeten burgerij in het Breda van de negentiende eeuw. Om de lezer enig houvast te bieden voegde ik een genealogisch overzicht toe met de voornaamste personalia en data.

Drie sterfhuizen en hun perikelen

In 1709-1710 vonden twee erfdelingen plaats, namelijk die van de nalatenschap van Cornelis de Wyse en zijn vrouw Maria van Rucphen en kort daarna die van de nalatenschap van Perina (Peryntke) van Bernagie die tot een herschikking van vermogens leidden. Na de dood in 1725 werd ook de nalatenschap van Johan de Wyse verdeeld, maar deze nam heel wat meer tijd in beslag. Perina en Johan stierven zonder kinderen na te laten. Cornelis en Maria daarentegen hadden wel nageslacht. Dat betekende ook dat de leden van de familie De Wyse veel contact met elkaar hadden. Nu eens was het ruzie, dan weer waren ze het eens.

Voor een goed begrip van wat volgen gaat enkele opmerkingen over het Bredase erfrecht. Dit gold ook in bijna de gehele Baronie en was in de zestiende eeuw op schrift gesteld.⁸ Er werd onderscheid gemaakt tussen erfgoederen en haafgoederen.

Erfgoederen waren onroerende goederen en daarop gevestigde renten, haafgoederen waren roerende goederen zoals meubels, kleding, handelsvoorraad, graan, levensmiddelen, drank enz. In principe kregen de kinderen een gelijk deel van de hele erfenis, waarbij het niet uitmaakte of het mannen of vrouwen waren. Wanneer een echtpaar geen kinderen had en de man of de vrouw stierf, behield de langstlevende – dat kon de man of de vrouw zijn, dat maakte niet uit – datgene wat hij zelf geërfd had van zijn ouders of andere bloedverwanten en kreeg hij/zij daarnaast de helft van de erfgoederen die tijdens het huwelijk waren verworven in eigendom. Van de haafgoederen kreeg de langstlevende ook de helft. Maar wat de eerstoverledene aan erfgoederen had geërfd ging terug naar haar of zijn familie.

a) Het sterfhuis van Perina van Bernagie

Perina maakte in 1693 na de dood van haar man, de Bredase apotheker Johan Wils, haar testament.⁹ Ze benoemde toen tot erfgenamen haar nichten, de kinderen van Maria van Rucphen en Cornelis de Wyse en die van Adriana van Rucphen en Johan de Vroom. Perina en Johan Wils zaten in de turfnering. In 1704 zijn de erven zover dat zij de goederen kunnen verdelen die staande het huwelijk van Perina en Johan Wils zijn verworven, maar daarna kan men het niet eens worden over de erfgoederen van Perina en dus worden er exploten bezorgd en alles in gereed gebracht voor een procedure.¹⁰ Partijen worden het toch eens en in 1709 en 1710 kan er eindelijk gedeeld worden. De kinderen van Cornelis de Wyse krijgen onder meer de helft van het goed Grimhuizen in Ulvenhout (de andere helft is van Johan de Wyse), een deel van het huis Assendelft in de Nieuwstraat in Breda, het huis De Spiegel achter de brouwerij Het Klaverblad en wat obligaties.¹¹ Dionysius heeft zijn deel dat bestaat uit gereedschap, handelswaren en vorderingen op oude klanten al eerder ontvangen. Bij de volgende deling krijgt de broer van Dionysius, Jean François het huis De Kleine Spiegel aan de noordzijde van de Houtmarkt met een werk- of pakhuis, stal, logie, plaats, hof en erf en enige obligaties op naam van particulieren in Rijsbergen en Zundert. Een zuster Elia Theresia krijgt de helft van het huis Assendelft aan de zuidzijde van de Nieuwstraat. De andere helft van dit hofhuis gaat naar Cornelis Jozef en Petronella.

b) Het sterfhuis van Cornelis de Wyse

Cornelis stierf in 1703 en zijn vrouw Maria in 1709. Na haar dood kwamen de erven bijeen om te delen.¹² Op dat moment leefden er van de tenminste acht kinderen die Cornelis en Maria hadden verwekt nog vier zoons en twee dochters. Van de zes overlevende kinderen hadden er maar twee nageslacht. Twee zoons behoorden tot de geestelijke stand. Gerardus geboren rond 1668 trad in bij de kapucijnen als pater Jozef van Breda en bekleedde diverse functies in de orde in Mechelen en Lier. Van 1725 tot 1728 was hij gardiaan (hoofd) van het klooster in Meersel-Dreef. Daar stierf hij in 1745 en werd bij het klooster begraven.¹³ De andere geestelijke was Cornelis Jozef. Hij overleed in 1733 en werd begraven in de kerk van Baarle.¹⁴ In Baarle

woonde ook zijn zuster Petronella die ongehuwd bleef. Broer en zus vormden, zoals we straks nog zullen zien, een koppel dat veel samen deed.

De andere dochter van Cornelis heette Aleid, maar ook wel Aleydis Theresia of Elia Theresia. Wie weet, werd ze in Breda wel gewoon Lieke genoemd. Zij werd geboren in 1678 en trouwde in 1708 met de advocaat mr. Johan Cheeuws. Na haar overlijden in 1746 werd zij begraven in Meerle.¹⁵ Leden van de Bredase katholieke elite lieten zich graag in dat dorp, dat over de grens in het graafschap Hoogstraten lag, begraven. Daar kon in de parochiekerk de uitvaart openlijk volgens het ritueel worden gevierd. Het stond trouwens ook sjiek wanneer het lijk op een wagen door de straat werd gereden op weg naar het vijftien kilometer verder gelegen Meerle. De nazaten van Elia Theresia en mr. Johan zijn niet uitputtend onderzocht. Wel komen we aan het eind van dit artikel terug op een van haar dochters, Anna Petronella. De andere zoons waren Dionysius die tussen 1665 en 1669 geboren moet zijn en Jean François die in 1675 het levenslicht zag.¹⁶

Bij de deling van de erfenis op 21 juni 1710 blijft een deel van de goederen gemeenschappelijk bezit. Dionysius, die dan koopman wordt genoemd, krijgt de zeepziederij in het huis 's-Hertogenbosch in de Tolbrugstraat. Hij woont daar al en is zijn vader en oom opgevolgd als bedrijfsleider. Aan Jean François wordt de turfwinning onder Zundert toebedeeld. Hij ontvangt verder de hoeve Ende Koy in het Boven-Moer onder Zundert en een partij bos en heide genaamd het Ingeheynt Leen. Dit gebied is 21 hectare groot en ligt achter Hulsdonk. Het is een leen van de heer van Breda en maakt deel uit van het Beneden Moer. Verder krijgt hij alle andere moeren aan weerszijden van de grens onder Wuustwezel, Kalmthout, Nieuwmoer, het Spurk en Zundert en alle turfschuiten en het gereedschap. Elia Theresia krijgt de hoeve De Dogh groot 7,7 hectare op de Rith onder Princenhage, diverse stukken land in Princenhage en de Ketel bij de Moerdijk en in de stad het huis De Biekorf aan de noordzijde van de Tolbrugstraat. Het land bij de Moerdijk is verpacht aan een slager uit Breda die daar zijn vee op laat vetweiden. Cornelis Jozef en Petronella krijgen de hoeve Ter Stappen onder Effen. Deze bestaat dan uit het huis, hof, huiswerf, schuur, stal, gracht, dreven en bomen en verder 28 verspreid liggende percelen zaailand, weide, heide en bos. Wat verder weg liggen niet nader aangeduide buitengorzen in Prinsenland en landerijen, weiden en blikken (uitgeveende percelen land) in de polder van Lillo. In Breda mogen zij zich eigenaar gaan noemen van twee woningen met stal, voorheen een oliemolen, tegenover de Pekbrug en een huis in de St. Annastraat. De erfdeling maakt een rationele indruk en laat zien op welke terreinen vader Cornelis actief is geweest: zeepfabricage, turfwinning en landbouw.

c) Het sterfhuis van Johan de Wyse

De meest gecompliceerde erfenis was die van Johan de Wyse. Hoewel er geen conflicten ontstonden, nam de afwikkeling 35 jaar in beslag. In zijn laatste testament van 2 juni 1714 had de oude heer zijn zaken zo goed als hij kon geregeld.¹⁷ Afgezien van enige legaten aan huispersoneel en verre familieleden benoemde hij tot zijn erfgenamen voor de ene helft mr. Gerard Ignaas van Dun, de zoon van zijn zuster Catharina Maria en de koopbrouwer Johan van Dun, en voor de andere helft de kinderen van zijn broer Cornelis. Als de kinderen van Cornelis moeilijkheden zouden

maken, werden zij uitgesloten van de hele erfenis en ging hun deel naar de Van Duns. Uitgaand van Johans testament was daar overigens weinig reden voor, want de kinderen van Cornelis en Maria werden bevoordeeld boven de partij Van Dun, doordat Johan aan hen zijn hoeve Grimhuizen in Ulvenhout, nog een hoeve aldaar en een hoeve op de Emer onder Princenhage prelegateerde. Daarbij valt het wel op dat hij Dionysius, de oudste zoon, uitsloot ten gunste van diens kinderen. Zeker, Dionysius zou het vruchtgebruik krijgen van de hoeve Meerberg onder Teteringen en de daarbij aangekochte heidegronden onder Oosterhout en de baten van het huis De Eierkorf op de Haagdijk nabij de Antwerpse poort. Maar dat neemt niet weg dat de oudste zoon van zijn broer niet benoemd werd tot executeur, wel diens jongere broer Jean François die assistentie kreeg van twee aangetrouwde juristen, mr. Gerard Ignaas van Dun en mr. Johan Cheeuws.

Dat inschakelen van juristen was geen slecht idee, want de erfenis was niet alleen omvangrijk maar de situatie was ook gecompliceerd doordat Johan zich een tikje eigengereid had opgesteld. In 1686 hadden Johan en Ida een zogenaamd wederkerig testament gemaakt - iets wat in die tijd in Breda veel gebeurde - waarbij de echtelieden elkaar tot enig erfgenaam benoemden.¹⁸ Verder zou Johan indien hij Ida zou overleven het vruchtgebruik krijgen van alle erfgoederen van Ida. Na zijn dood moesten deze volgens het Bredase erfrecht terugvallen naar de familie Van Rucphen.¹⁹ Ida stierf in 1692 en daarmee werd Johan 'tochtenaar' (= vruchtgebruiker) van Ida's goederen. In zijn laatste testament van 1714 week Johan echter af van de costumen door nadrukkelijk te bepalen dat de van Ida afkomstige en de door hen beiden staande het huwelijk verworven goederen, die hij na haar dood alleen maar in vruchtgebruik had, beschouwd moesten worden 'als des testateurs vry ende eygen goedt', waarmee hij dus kon doen wat hij wilde. En Johan wilde dat de partij Van Dun ook van deze goederen de helft zou krijgen.²⁰ Volgens het Bredase erfrecht hadden zij in zijn geheel naar de familie Van Rucphen moeten gaan. Wellicht was Johan alleen maar een eigengereid man, maar het zou ook kunnen dat vooral mensen met aanzien het zich konden veroorloven het gewoonterecht naast zich neer te leggen als hen dat zo uitkwam.

Op 27 mei 1726 werd door de executeurs de inventaris van de onroerende goederen opgemaakt²¹. Er waren nu vermoedelijk als gevolg van overlijden vier executeurs, waarvan drie juristen. Naast Jean François de Wyse komen we nu tegen de meesters in de rechten Johan Cheuws, Petrus Gerardus van Dun en Cornelis Ludovicus Montens. De familie Montens voert ver terug naar het verleden. Reeds in de late vijftiende eeuw behoorde deze familie tot de 'familia' van de heren van Breda. In de zestiende eeuw sloot een deel van de familie zich aan bij Willem van Oranje, maar een ander deel koos voor de koning. De nazaten van de katholieke tak raakten weer verzwagerd aan de familie De Wyse doordat in 1721 een dochter van mr. Gerard Ignaas van Dun met een Montens trouwde.²² Mr. Johan Cheuws komen we later in de achttiende eeuw nog vaak tegen als zaakwaarnemer van andere leden van de familie. Hij kwam uit Oosterhout en studeerde vanaf 1699 rechten aan de universiteit van Leuven. Hij trouwde eerst met Maria van der Locht en daarna met Elia de Wyse. In Breda oefende hij het beroep van advocaat uit. Hij overleed pas in 1765.²³

Op 1 augustus 1726 kwam de erfdeling van de van Ida afkomstige goederen tot

stand.²⁴ Er waren twee partijen namelijk de families De Wyse en Van Dun en de familie De Vroom aangevoerd door Arnoldus de Vroom, een zoon van Ida's zuster, Adriana. De partij De Wyse kreeg onder meer de helft van het goed Grimhuizen, een hoeve op de Emer, en verder veel losse stukken land onder Princenhage en Kaarschot. De partij Vroom moest genoeg nemen met enkele stukken land onder Princenhage en Ginneken.

Toen de lastige klus rond Ida's goederen geklaard was, gingen de erfgenamen er toe over om een groot deel van Johans goederen van de hand te doen. Alles wat met handel en nijverheid van doen had werd verkocht. Het volgende staatje geeft een overzicht van deze verkopen:²⁵

Verkopen van bezittingen afkomstig van Johan de Wyse in 1726

1. huis, pakhuis, plein, koetshuis c.a. Nieuwstraat westzijde (een deel van het voormalige minderbroedersklooster) verkocht aan Jacob Pesser, schepen van Breda en controleur van de douanerechten
koopsom: niet vermeld
2. huis, pakhuis c.a. Nieuwstraat grenzend aan het vorige pand (een deel van het voormalige minderbroedersklooster) verkocht aan Johan Waalwijk, borgerkapitein
koopsom: niet vermeld
3. dubbele windollemolen aan de Gasthuisvelden met molenaarshuis, pakhuis, zoldering c.a. verkocht aan Gerard Johan Noordberg
koopsom: f 5.510,-
4. zeepziederij 's-Hertogenbosch met pakhuis, stal, plein, looghuis, ketel, breekmolen, kelders c.a. aan de Brugstraat, zuidzijde verkocht aan dr. Paulus Snellen koopsom f 7.000,-
5. huis Het Hamerken op het Ginnekenseinde, zijnde een nieuw huis met pakhuis, erf en hof verkocht aan Hendrik Weyns koopsom: f 3.000
6. negentiende deel van een pakhuis in de Zoutstraat verkocht aan Jean François de Wyse (die als mede-erfgenaam al een tiende deel heeft)
koopsom: niet vermeld
7. 0,33 hectare weiland buiten de Haagpoort aan de Turfvaart in de Gampel achter de oliemolen verkocht aan Jean François de Wyse (die als erfgenaam al een tiende deel heeft)
koopsom f 48,-

Dionysius is dus als bedrijfsleider van het toneel verdwenen en de zeepziederij wordt afgestoten. Wat ook verkocht wordt aan protestantse eigenaren is een deel van het huis Assendelft waar tot 1637 de minderbroeders hadden gezeten.

Na deze verkopen konden de erven op 25 juni 1728 overgaan tot een verdeling van Johans goederen.²⁶ De waarde van de onroerende goederen bedroeg ongeveer f 60.000,-. Jean François krijgt de hoeve op de Emer, moeren en heidevelden onder Zundert, Josephus Cornelis en Petronella in Baarle het goed Grimhuizen en de Pekhoef, beide in Ulvenhout, Elia Theresia landerijen in Princenhage en Teteringen en Dionysius met zijn dochters Catharina en Ida land in Princenhage. Wat de partijen aan land te kort komen, krijgen zij in contant geld. Gregorius van den Elsakker die met een dochter van Dionysius is getrouwd heeft voor dat doel alle koopwaren en meubels van Johan verkocht en daarover rekening en verantwoording afgelegd. Naast al dit land krijgen de erven nog een aandeel in de schilderijen, de boeken, het ongemunt goud en zilver, linnen stoffen, tijken, grove lakens van verschillende kleuren, zoals die in het sterfhuis zijn aangetroffen. Van deze spullen kon ik geen specificatie vinden.

De erven lieten in 1728 een vordering op het sterfhuis van koning-stadhouder Willem III achterwege die verband houdt met de voltooiing van het kasteel waarover Johan de directie gevoerd had. In 1731 kregen de executeurs opdracht om met de Nassause Domeinraad in Den Haag hierover een regeling treffen, maar niet bekend is om welke bedragen het ging, wel dat de zaak werd afgedaan.²⁷ De grote 30,7 hectare metende hoeve De Meerberg onder Teteringen was buiten de verdeling gelaten omdat Johan het vruchtgebruik ervan had vermaakt aan Dionysius, de oudste zoon van Cornelis. Meerberg was door Johan in 1713 gekocht en vergroot met uitgestrekte heidevelden. In 1739 werd deze hoeve - mogelijk na de dood van Dionysius - voor f 3.295 verkocht aan Jozef Jamais (ook wel gespeld als Jamay), meester-chirurgijn en gehuwd met Henderina Le Goes.²⁸ Sluistuk van de operatie was de liquidatie van een omvangrijke vordering van Johan op Martino Guilelmo van Hemert, koopman en zaakwaarnemer te Cadiz in Spanje.²⁹ In 1760 schonken de nazaten van Cornelis en de familie Van Dun deze waarschijnlijk oninbare vordering aan enkele Spaanse kooplieden. Van Hemert was dit schuldig wegens door Johan aan hem geleverde goederen, vermoedelijk linnengoed dat bestemd was voor de export naar Spaans Amerika.

De familie Van Dun vertakte zich in de loop der tijd sterk, wat goed te zien is in een akte uit 1739 waarin de erfenis van mr. Gerard Ignaas van Dun en zijn vrouw Liesbeth van Riethoven wordt verdeeld. Er waren maar liefst negen delende partijen en de erfenis, waaronder zich ook goederen bevinden die afkomstig zijn van Johan de Wyse, bestond uit talloze stukken land verspreid rondom Breda. Onder de erfgenamen bevonden zich twee ongehuwde meerderjarige vrouwen, een priester, de weduwe van een hoge ambtenaar, mr. Pieter Stickers, raad en rekenmeester van de markies van Bergen op Zoom, een jurist en twee advocaten.³⁰ De priester Huybrecht van Dun kreeg de grote hoeve onder Kaarschot die 142 hectare groot was. Een deel van de hoeve was echter niet erg vruchtbaar want de akte spreekt van moeren en gagevelden in de Breebroeken en van een heiveld beplant met mastenbomen. Van Dun was van 1742 tot 1755 rector van de kapel in Dorst, een klein dorp dat onder

Oosterhout viel.³¹ Onder Rijsbergen hadden de erven nog een andere hoeve genaamd het Oud en Nieuw Boomken die 12,5 hectare groot was. Uit al deze erfdelingen blijkt dat de families De Wyse, Van Dun en Cheeuws hun geld nog steeds belegden in grond, huizen, renten op huizen en schepenschuldbekentenissen met huizen als onderpand. Zij begaven zich niet op de markt van het overheidspapier, ofschoon deze in de Republiek zeer omvangrijk was. Een belegging in staatsleningen gold als zeer solide. Deze bewuste beleggingspolitiek was ingezet door Cornelis en Johan en werd na hun dood gecontinueerd.

De eerste generatie: de kinderen van Cornelis de Wyse en Maria van Rucphen

a) Dionysius de Wyse: zeepzieder en landeigenaar

De vermoedelijk oudste zoon van Cornelis en Maria heette naar zijn grootvader Dionysius en werd vermoedelijk geboren tussen 1665 en 1669. In 1694 trouwde hij met de uit Bergen op Zoom afkomstige maar toen al in Breda wonende Cornelia van de Lemmer die mogelijk in 1726 overleden is. Dionys overleed op 14 december 1739 op de hoeve Meerberg in Teteringen.³²

In 1700 komen we Dionysius samen met twee andere personen al tegen als handeldrijvend op Amsterdam.³³ Een jaar later huurt hij een pakhuis in Breda waar in 1702 een groot vat met gedestilleerd ligt opgeslagen dat lek blijkt te zijn. Het geestrijk vocht is afkomstig uit Rotterdam en bestemd voor Eindhoven.³⁴ Debiteuren van Dionys wonen ook in Roermond.³⁵ In 1710 krijgt hij de zeepziederij van zijn vader en zijn oom toebedeeld. In 1711 machtigt hij procureurs en andere juridisch onderlegde personen in Antwerpen en Luik om zijn zaken daar waar te nemen en schulden te innen in Spaans Brabant en het prinsbisdom Luik.³⁶ In 1713-1714 verkoopt hij de hoeve Meerberg, die hij via zijn vrouw had geërfd, en het huis De Eierkorf op de Fellenoord en de zeepziederij aan zijn oom Johan.³⁷ In het vorige artikel zijn deze handelingen geduid als een symptoom van geldgebrek, maar het kan ook zijn dat Dionysius zijn oom, die mede-eigenaar was van de zeepziederij, en zijn schoonbroer op deze wijze uitkocht.³⁸ In elk geval diende de verkoop van de ziederij om een hypothecaire schuld van *f* 7.500 aan de weduwe van Antonie van de Lemmer, een broer van de vrouw van Dionysius, af te lossen.³⁹ Na de dood van Johan verkochten de erven waaronder ook Dionysius de zeepziederij en de oliemolen. Vanaf dat moment was Dionys alleen nog maar landeigenaar.

Uit een verpachting van de hoeve Meerberg in 1717 blijkt dat dit bezit een zuiver rendement opleverde van 6,1%: de hoeve werd verpacht voor *f* 220 vrij geld.⁴⁰ In het contract werd bepaald dat Dionys op de 15 bunder heide onder Teteringen 'heijmatten' mocht halen voor zijn open haard en dat hij het vruchtgebruik hield van de hof (de tuin) naast de hoeve. Hij heeft daar 8 tot 10 'beddekens ... om daer bonen te setten' en andere hofvruchten zoals kool en sla. Dionys behoudt ook het gebruik van het woonhuis en de helft van het ooft dat de boomgaard oplevert. Verder leveren de pachters karnemelk, boter en andere waren. Dionys kon dus als hij trek had in buitenlucht of van zijn zondagsrust wilde genieten terecht op Meerberg, maar er is geen sprake van uitbouw tot een buitenplaats of zelfs maar van een theekeopel in de hof. Na de dood van Johan kreeg Dionysius het vruchtgebruik van Meerberg en dat

bezat hij nog in 1738. In dat jaar werd de hoeve voor *f* 125,- vrij geld verpacht, wat bijna een halvering is van de pachtsom van 1717.⁴¹ In die tijd daalden de pachten van landerijen sterk om rond 1740 een dieptepunt te bereiken, maar de pachter moest ook heel wat diensten leveren. Jaarlijks moest hij acht karren goede paarden- of koeienmest leveren voor de hof van Dionys. Op alle zon- en feestdagen moest hij Dionys en zijn gezin met paard en kar naar de kerk brengen. Op verzoek moest hij ook uitrukken om twee keer per jaar met hen een plezierrit te maken of het gezelschap naar het klooster in Meersel-Dreef te rijden. Betrokkenheid bij het katholieke geloof bleek ook uit een verklaring van goed gedrag die Dionysius en zijn broer Jean François in 1709 afgaven voor Matthias Schremkens die ‘uyt pure godtvrughtigheyt de werelt soeckt te verlaten’, lees in wilde treden in een klooster.⁴² Zijn ouders, zo wordt verklaard, wonen ook in Breda en zijn belijdende katholieken. Zij staan goed bekend en kunnen zonder hulp van hun zoon bestaan. Matthias heeft zich altijd netjes gedragen en heeft geen schulden. Zijn ouders hebben hem niet nodig, dus zijn wens kan vervuld worden.

In het testament van Johan uit 1714 valt het op dat in plaats van Dionysius diens kinderen tot erfgenaam benoemd worden. Deze kinderen moeten van hun erfdeel hun vader onderhouden, terwijl de broers en zusters van Dionys hem jaarlijks *f* 100,- moeten uitbetalen. Het lijkt er op dat Dionys op een of andere manier in het ongerede is geraakt, maar de beschikbare documenten laten verdere conclusies niet toe. Het kan te maken hebben gehad met financiële problemen, met een slechte gezondheid of met gedrag dat niet gepast werd geacht. In elk geval is Dionys niet bankroet gegaan, want dat vertaalt zich altijd in allerlei stukken zoals exploten en verkopingen. Tegen financiële problemen pleit ook dat Jean François en Hendrik de Vroom in 1722 een verklaring van goed gedrag afgeven voor Gerrit, een zoon van Dionys.⁴³ De jongeman is 22 jaar oud, heeft zich altijd netjes gedragen en zijn ouders hebben hem niet nodig voor hun levensonderhoud. Deze zijn trouwens goed katholiek en zo wordt erbij gezegd (en dat is niet erg gebruikelijk in dit soort akten) Gerrit is ‘noyt ontrent syn sinnen oft wel lichaam ... eenigh ongeneselyck gebreck is onderworpen geweest’, met andere woorden de jongeman is kerngezond en kan dus intreden of priester worden. Gerrit trad inderdaad in in de orde van de kapucijnen en kreeg daar de kloosternaam pater Frans (Franciscus II).

b) Jean François de Wyse: koopman en landeigenaar

De tweede zoon van Cornelis de Wyse en Maria van Rucphen heette Jean François. Hij werd geboren in 1675 en trouwde op 14 september 1722 in de kerk van Meerle met Liesbeth Petronella Woutiers. Op 7 oktober 1735 stierf hij en werd in Meerle begraven.⁴⁴ Hun huwelijk bleef kinderloos. Jean François dreef een handel in textiel en andere waren zoals goudleer en hij bezat de hoeve Ende Koy onder Zundert die hij verpachtte. In 1717 had hij een conflict met de admiraliteit op de Maze omdat de commiezen van dit douanekantoor zijn kist met goudleer in beslag hadden genomen.⁴⁵ Jean François was het daar niet mee eens en liet enkele lieden verklaren dat dit goudleer uit zijn pakhuis kwam en bestemd was voor een klant in Amsterdam.⁴⁶ Goudleer was een Zuid-Brabantse specialiteit waar in de rijkste stad van de Republiek belangstelling voor was. De douane lette op smokkel maar ging

zich ook vaak te buiten aan afpersing en chicanes. De wetgeving was ingewikkeld en er was een brede grijze zone, waarbinnen niet duidelijk bleek wat wel en niet was toegestaan. Dat bood mogelijkheden voor commiezen om zichzelf te bevoordelen en leidde maar al te gauw tot processen waar de advocaten weer goed aan verdienden.⁴⁷ In 1724 handelde Jean François in katoenen en neteldoeken stoffen.⁴⁸

Als verpachter van de hoeve Ende Koy inde Jean François jaarlijks ongeveer f 250 vrij geld aan pacht en twee koppel kapoenen.⁴⁹ Deze gecasteerde en vetgemeste hanen golden als een specialiteit van de Baronie of om Van Goor aan te halen: ‘Alphen roemt op zyne vette hamels. Chaam, Zundert en Rysbergen op de alomberechte Kapoenen.’⁵⁰ Wellicht leek de smaak van deze kapoenen op de tegenwoordige maiskippen. Als verpachter zou Jean François jaarlijks voor twee schuiten goede mest zorgen die de pachter op de weilanden moest brengen zodat zij beter gras zouden dragen. De helft van het ooft was voor Jean François en werd door de pachter jaarlijks in Breda, waar Jean François woonde, afgeleverd. Een ander buitenbezit was het bos onder Zundert in de Beneden Moeren. Nog in 1781 werden daarover verklaringen afgelegd die laten zien hoe Jean François zelf op pad ging om zijn bos te inspecteren.⁵¹ Laurens van Dyk ging tussen 1733 en 1735 vaak met zijn meester kijken naar het bos en kon zich in 1781 nog goed herinneren dat zijn baas het altijd had over het Ingeheind. Een al even oude bosarbeider kon zich toen nog herinneren dat hij als jongeman lang gewerkt had voor Aart de Vroom en Jean François de Wyse op hun land en in hun bossen.

Na de dood van Jean François kwam het tot erfdelingen tussen zijn weduwe en de familie De Wyse.⁵² Ook nu weer deed Dionys niet mee en kwamen zijn kinderen voor hem in de plaats. De weduwe stond in overeenstemming met het Bredase erfrecht de helft van de boedel af aan de kinderen van Cornelis voor zover die nog in leven waren of niet waren ingetreden. Het lijkt erop dat zij het meeste land afstond aan de familie De Wyse, want in latere stukken komen we alleen nog maar kleine losse percelen land tegen. De hoeve Ende Koy en het land onder Zundert kwamen terecht bij Elia Theresia. Er werd toen nog wel turf gewonnen in Zundert, want overeengekomen werd dat van de turven die er lagen toen Jean François stierf een derde deel voor de weduwe en twee derde deel voor de andere partij zou zijn. De firma beschikte over vier turfschuiten. Twee dochters van Dionys, Ida en Catharina, kregen de hoeve op de Emer en enkele stukken land.

Liesbeth Woutiers overleefde haar man 25 jaar. In die tijd maakte zij drie maal een testament op en zette de handel in textiel voort. In 1746 bestelde zij vanuit Zeeland wollen kousen en neteldoeken en in 1740 vervoerden Cornelis en Jan Flooren uit Rijsbergen voor haar witte serge stoffen.⁵³ Uit haar eerste testament uit 1740 blijkt dat zij relaties had in noord en zuid (Brussel en Rotterdam) en in Breda zelf.⁵⁴ Ongehuwd en kinderloos zijnde kon zij vrijelijk beschikken over haar goederen. Zij vermaakte deze aan de nakomelingen van de Bredase boekdrukker Cornelis Seldenslagh, aan haar nicht Maria Jozef Woutiers die gehuwd was met de advocaat De Foir (elders gespeld als Du Four) in Brussel en aan haar nicht Christina van de Lemmer die gehuwd was met Johan François de Vroom, koopman in wijnen in Rotterdam. Het netwerk van de familie De Wyse had dus vertakkingen in noord en zuid. Afgezien van enkele legaten zouden de kinderen van haar nicht Johanna van de

Lemmer de rest erven. Zeven jaar later bekrachtigde zij, ziek te bed liggend, dit testament nog eens.⁵⁵ Haar ziekte bleek niet fataal, want in 1758 maakte zij voor de derde maal en nu gezond van lichaam en geest een testament op dat nauwelijks afweek van dat uit 1740.⁵⁶

c) Cornelis Jozef en Petronella : een vroom koppel

Cornelis en Petronella woonden beiden in Baarle-Nassau in hetzelfde huis. Cornelis was rond 1683 geboren en studeerde rond 1700 humaniora in Leuven. Zijn loopbaan als geestelijke ving aan in Breda. Daar was hij in 1697 een van de heroprichters van de broederschap van het Allerheiligst Sacrament.⁵⁷ Deze voor maximaal dertig mannen (25 leken en 5 geestelijken) bestemde broederschap was verbonden aan de statie in de Brugstraat en volgens de statuten bestemd voor Bredanaars van goede naam en faam. Ook Dionysius was lid van dit elitaire clubje evenals telgen van bekende katholieke families Van Dun, Sprong en Van Riethoven. In 1709 was hij kapelaan van de statie in de Brugstraat en in 1717 werd hij door de bisschop van Antwerpen benoemd tot pastoor van Baarle waar hij samenwoonde met zijn zuster die ongehuwd bleef. In kerkelijk opzicht was Baarle niet verdeeld, terwijl de parochiekerk op hertogelijk, dat wilde in 1717 zeggen Oostenrijks, grondgebied stond. De pastoor kon in Baarle dus openlijk zijn werk doen. In 1727 volgde een promotie tot landdeken van Hoogstraten. Een stap verder zou het lidmaatschap van het kathedraal kapittel in Antwerpen zijn geweest, maar dat was voor inwoners van een kleine stad in een door 'kettters' bestuurd gebied niet haalbaar.

In 1727 maakten broer en zus gezamenlijk een testament op, waarin zij elkaar tot enig erfgenaam benoemden.⁵⁸ De langstlevende mocht met de goederen doen wat hij of zij beliefdde. Wel moest deze 100 zilveren ducatonen (= 315 gulden) schenken aan elk kind van hun naaste bloedverwanten van wie zij 'peeter en peetje' waren of zouden worden. Hun dienstboden kregen bij hun overlijden een dubbel jaarloon of anders het loon en gratis rouwkleiding. Wat er overbleef zou gaan naar Jean François, Elia Theresia en de kinderen van Dionysius, die dus weer werd overgeslagen. Wel zouden mr. Johan Cheeuws of zijn vrouw zolang Dionysius leefde jaarlijks een rente van f 150,- voor hem ontvangen. De gereformeerde schout van Alphen, Baarle en Chaam, die in deze dorpen de bevoegdheid had om toezicht te houden op de goederen van (half)wezen en kon eisen dat aan hem rekening en verantwoording van het beheer van de boedel werd afgelegd, werd nadrukkelijk uitgesloten.⁵⁹

Na de dood van haar broer in 1733 verkocht Petronella de onroerende goederen die zij nog had liggen in Breda. Het ging om twee huizen bij de Pekbrug met twee stallen en een ruimte gebruikt als karhuis. De omgeving van Pekbrug was een gebied met veel kleine bedrijven. De panden waren verhuurd aan derden en gezien de koopsom van f 715,- niet erg groot.⁶⁰ Bij het transport liet zij zich vertegenwoordigen door mr. Johan Cheeuws. Kort voor haar dood verhuurde zij nog een huis in de Donk nabij de schorsmolen. De huurder moest 's winters tenminste drie en 's zomers twee koeien houden, zo niet dan verviel hij in een boete van f 50,- boven de huur.⁶¹ Veehouderij in de stad was toen heel normaal, maar niet duidelijk is waarvoor de verhuurster die melk nodig had, want de afstand Breda-Baarle was groot en daar viel met gemak aan verse melk en boter te komen.

Drie jaar later verkocht Petronella het goed Grimhuizen in Ulvenhout voor *f* 3.500,- aan Willem Moonen. Het bestond toen uit een huis met eromheen een vijver, een werf (een hoogte?), twee aanliggende hoven en een schuur, alles bijeen 0,6 hectare groot. Het huis was toen al verhuurd aan de pastoor van Ginneken die in Ulvenhout zijn schuurkerk had. De koper van het pand Willem Moonen was herbergier in De Roskam en verkocht het goed een jaar later voor een lager bedrag (*f* 2.100,-) aan de pastoor die er aanvankelijk ook zijn kerkdiensten hield. Later kwam er naast het deftige huis een kerkschuur. De familie De Wyse behield de bij het goed horende landerijen voor zich. Door deze transactie verwierf de pastoor een huis op stand wat bijdroeg aan zijn status.⁶²

Petronella stierf op 15 juli 1744 en werd in de kerk van Baarle in hetzelfde graf als haar broer begraven. Samen liggen ze daar onder een fraaie zerk van zwart hardsteen met wit marmer ingelegd.⁶³ Na Petronella's dood op 15 juli 1744 vond op 17 september van dat jaar de erfdeling plaats waarna er pas op 10 december een boedelbeschrijving werd opgemaakt.⁶⁴ In 1734 had zij na de dood van haar broer voor een notaris uit Baarle-Hertog nog een eigen testament op laten maken waarbij zij mr. Johan Cheeuws benoemde tot executeur. Bij de erfdeling kreeg haar enige nog overlevende zuster Elia Theresia de hoeve Ter Stappen, de rest ging naar de kinderen van Dionysius. Elia Theresia nam ook een obligatie van *f* 2.000,- over toekomend aan de zoon van Dionysius die ingetreden was bij de kapucijnen.

Uit de boedelinventaris blijkt dat de oude dame er warmpjes bij zat. Al lezend doemt het beeld op van een rooms kortjakje dat veel naar de kerk ging om daarna gezellig thuis koffie te drinken, wie weet in het gezelschap van andere oudere dames. Ging heel Baarle dan over de tong? We weten het niet, want voor dat soort details hebben we andere bronnen nodig.

De kern van haar bezit bestond uit vaste goederen in Breda en de Baronie en nog wat land onder Lillo. De hoeven Ter Stappen en Grimhuijsen omvatten alleen al 90 hectare land, waaronder echter veel heide. Een bedrag van *f* 5.525,- had zij als een soort voorschot op de erfenis tegen 4% rente uitgeleend aan familieleden. Aan de rector van de kapel in Ulicoten, dhr. Wagtmans, die in de akte als pastoor werd betiteld, had zij *f* 550,- uitgeleend. De akte vermeldt geen rentepercentage, wellicht mogen we deze lening derhalve als een verkapte schenking beschouwen. Ulicoten was een gehucht dat onder Baarle-Nassau ressorteerde, maar de geheel katholieke bevolking had al in 1654 even over de grens een kapel gebouwd.⁶⁵ Aan haar dienstbode Antonetta Alarts had zij onderhands *f* 250,- uitgeleend. De doodschulden van de overledene betroffen onder meer een gepeperde rekening van een niet bij name genoemde chirurgijn uit Baarle van *f* 210,- wegens huisbezoeken en loon voor zijn werk. Petronella's huis was ruim voorzien van meubelen die het leven in het arme en afgelegen Baarle comfortabel maakten.

Wat in de inventaris het eerst in het oog valt zijn niet minder dan 74 zilveren voorwerpen zoals een snuifdoos, een tabakscomfoortje, een mosterdpot en een suikerpot. Voor koffie en thee waren er zilveren kannen. Om zondags naar de kerk te gaan zoals paste bij haar stand bezat zij twee kerkboeken, een met zilverbeslag en voor hoogtijdagen een met goudbeslag. Wellicht afkomstig van haar broer of een andere geestelijke waren twee kelken, een verguld en een van zilver met een koperen

voet. In huis troffen de inventariseerders ook een altaar met bijbehorend linnen aan. Ook dit zal afkomstig zijn geweest uit een kerk. Om haar handen te versieren kon zij kiezen uit een gouden ring met diamant en zeven 'fyne steenen' of een 'hoepringetie met steenen'. Deze decoratie kon aangevuld worden met onder meer een diamanten kruis in zilver gevat, twee gouden ooringetjes en een paar gouden armbanden. De bibliotheek was vergeleken daarmee maar klein: 12 boeken waarvan de titels niet worden vermeld. In het huis hingen nog drie schilderijen en een spiegel met een gesneden houten lijst. Om de tafel te dekken had zij 26 tafellakens en om vette handen af te kunnen vegen maar liefst 243 servetten. In 1745 verkocht executeur Cheeuws het land onder Lillo aan iemand uit Antwerpen waarmee het sterfhuis was geliquideerd.⁶⁶

Het testament van broer en zus uit 1727 maakt geen melding van de stichting van 72 missen die moesten worden opgedragen in de kerk van het begijnhof in Hoogstraten. Mogelijk heeft er nog een ander testament bestaan of hebben zij dat met de pastoor van Hoogstraten mondeling of in een andere akte geregeld. De familie De Wyse leverde zoals we nog zullen zien meer dames af aan dit begijnhof.⁶⁷

De tweede generatie: de kinderen van Dionysius de Wyse en Cornelia van de Lemmer

Dionysius en Cornelia van de Lemmer kregen tussen 1696 en 1712 tenminste 11 kinderen.⁶⁸ Een groot deel daarvan stierf waarschijnlijk jong omdat wij van hen afgezien van een aantekening in het doopboek niets meer vernemen. De kans om wel activiteiten te ondernemen kregen vooral Maria Joanna, gedoopt in 1696, en Ida Theresia, gedoopt in 1701.⁶⁹ Een zoon genaamd Gerardus Joannes, geboren in 1700, trad zoals we al zagen in bij de kapucijnen en kreeg daar de naam van pater Franciscus II van Breda.⁷⁰ De dochters Catharina, Johanna en Anthonia bleven ongehuwd.

a) Ida Theresia de Wyse: drank en schilderijen

Ida trouwde pas op 34-jarige leeftijd met Pieter van de Goorberg, een huisbrouwer en weduwnaar van Adriana Maria van Opstal. Bij zijn tweede huwelijk was Pieter redelijk gegoed met een huis, brouwerij en mouterij genaamd De Twee Klimmende Leeuwen op het Ginnekenseinde en nog een huis genaamd De Drie Brandewijntonnekens aan dezelfde straat. De waarde van beide complexen werd door een meester-metselaar en een meester-timmerman geschat op f 6.250,-.⁷¹ Pieter regelde ook de voogdij voor zijn enig kind, Hendrik, uit het eerste huwelijk en er werd zoals gebruikelijk bij hertrouwen een boedelinventaris opgemaakt.⁷² De netto waarde van zijn bezittingen (dat wil zeggen de waarde van de goederen plus de vorderingen waarvan weer afgetrokken de schulden) bedroeg f 10.128,-. De schulden wegens geleverd bier en graan waren netjes ingedeeld in goede, middelmatige en kwade schulden, van welke laatste niets meer te verwachten viel en die dus pro memorie werden ingeboekt.

De opmakers van de beschrijving hebben hun taak zo te lezen nauwgezet vervuld. Het hondekot op de plaats achter en de kakstoel op de zolder zijn niet vergeten. In Pieters huis komen we vele schilderijen tegen (helaas zonder specificatie) en grove

Delftse schotels. Nieuwerwets zijn een theerek, nogal wat porselein waaronder Japans goed, een thermometer en een klok ('huijshorologie'). De gouden en zilveren voorwerpen zijn te vinden in het kabinet. Om tabak te snuiven zijn er twee zilveren snuifdozen. De voor de brouwerij benodigde granen liggen hoog en droog op de zolders opgeslagen. Voor eigen verbruik liggen er 59 glazen flessen met wijn. In boeken is het echtpaar Van de Goorberg-Van Opstal niet geïnteresseerd, want in het hele huis is geen boek te vinden.

Wanneer alles is beschreven, wordt er in 1736 een huwelijkscontract opgemaakt tussen Pieter en Ida, die dan in Teteringen, waarschijnlijk op de hoeve Meerberg, woont.⁷³ De door beide partijen ingebrachte erf- en haafgoederen houdt ieder voor zich, maar wat staande het huwelijk wordt verworven is gemeenschappelijk bezit evenals wat zij dan zullen erven. Nauwkeurig wordt vastgelegd wat de langstlevende krijgt na de dood van de partner en daarbij wordt rekening gehouden met datgene wat aan het voorkind Hendrik van de Goorberg toekomt.

Pieter en Ida waren huisbrouwers wat officieel betekende dat zij alleen mochten brouwen voor zichzelf en hun naaste familieleden. Dit bier werd veel minder zwaar belast dan het bier dat de koopbrouwers maakten.⁷⁴ Uit de boekhouding blijkt echter dat zij aan tal van klanten bier en sterke drank verkochten en zich dus gedroegen als koopbrouwers. Er werd verkocht in de winkel en ook in een 'tent', een houten gebouw tegenover het militair hospitaal aan de Oude Vest.⁷⁵ Zij dreven vermoedelijk ook handel op Luik en omgeving, want in 1744 machtigde Pieter een procureur om een schuld van f 41,50 op een man in Bladel te innen, als het moest met inschakeling van de dingbank aldaar.⁷⁶ Bladel lag aan de landweg van Breda naar Luik.

Bij de erfdeling van de bezittingen van Jean François verwierf Ida samen met haar zusters Catharina, Antonia en Johanna de hoeve op de Emer. Pieter verpachtte deze namens de gezusters in 1741 voor f 200,- vrij geld. In 1747 is de pacht gestegen tot f 244,-. Pachtter en verpachtter zorgen gezamenlijk voor de inkoop van straatmest uit Dordrecht, er wordt winterrogge verbouwd en de hoeve heeft een kelder.⁷⁷ De gezusters verhuren ook nog een hof met wal en linie in de Biesdonk, even buiten de Boschpoort in Breda.⁷⁸ De pachtter heeft er 23 kersenbomen geplant. Hij moet deze snoeien en de bomen vervangen als zij dood gaan. De linie die door het terrein loopt is de linie van de Vucht. Dit in 1701 aangelegde verdedigingswerk bestond uit een aarden wal met een gracht ervoor en was 1,7 kilometer lang⁷⁹. In het pachtcontract wordt afgesproken dat als de in verval geraakte linie weer opgemaakt wordt, de schade voor rekening van de pachtter is.

Pieter en Ida maakten maar liefst vier maal samen een testament en na de dood van haar man deed Ida dat nog eens twee keer. De vier gezamenlijke testamenten regelen vooral de positie van voorzoon Hendrik en de vererving, waarbij steeds wordt bepaald dat de goederen die elk van beiden hebben geërfd en nog zullen erven 'moe-ten blijven aan de zijde van ieder der comparanten daer die goederen vandaen gekomen zijn', met andere woorden het goed moet in de familie blijven.⁸⁰

Na de dood van Pieter in 1757 worden er twee boedelinventarissen opgemaakt, een van de bezittingen afkomstig van Pieter en wat hij en Ida gemeenschappelijk bezeten hadden en een van haar eigen bezittingen.⁸¹ Uit een analyse van alle bezittingen, vorderingen en schulden blijkt dat het gezamenlijk vermogen f 1.651,- groot

was. Naast de onroerende goederen waaronder de brouwerij heeft het echtpaar staande het huwelijk nog wat bijgekocht onder andere een 'stedeke' (kleine hoeve) in Geersbroek onder Ulvenhout. Het land is omgezet in bos en schaarhout. Het huis hangt vol met schilderijen maar de lijst geeft alleen aan of ze groot, klein of nog kleiner zijn. In het voorhuis op het Ginnekenseinde bevindt zich de winkel met twee stoelen en enige vaten met jenever en andere sterke drank. In het zijkamertje beneden ligt wat porselein, op de hoogste bovenvoorzolder die bestemd is voor het linnengoed ligt een oude lijnwaadbaal met daarin enige oude boeken en andere rommel, niet de moeite waard om te omschrijven. De voorraad bier, jenever en brandewijn stelt heel wat meer voor. Aan contant geld ligt er *f* 608,- in de kas en er is een kerkboek met een zilveren slot, maar afgezien daarvan zijn er geen juwelen en heel weinig gouden en zilveren voorwerpen. Ida bezit twee zijden japons, twee zijden rokken en twee japons van sitsen, een katoenen stof. Er is bijzonder veel bier en drank op krediet geleverd zodat het echtpaar een omvangrijke boekhouding heeft met vier debiteurenboeken, twee haverboeken en een bierboek. Pieter wordt in Meerle begraven en dat is niet bepaald goedkoop. De kosten van de uitvaart bedragen in totaal *f* 224,- en een halve stuiver.

Een maand later verkocht Ida de goederen die haar man had geërfd en een groot deel van wat zij tijdens haar huwelijk had verworven onder meer de brouwerij met mouterij, de winkel en de houten tent.⁸² De rekening van het sterfhuis sloot met een batig saldo van *f* 5.344,-. Voor een weduwe met drie kinderen en een voorkind viel daarvan niet te leven. Uitgaande van een vermogensrendement van 3% zou dit neerkomen op een jaarinkomen van *f* 160,32 wat zelfs in Staats-Brabant waar de kosten van het levensonderhoud veel lager waren dan in het rijke maar ook dure Holland, te weinig was.⁸³

De inventaris van Ida's bezittingen opgesteld door twee gezworen vrouwen die als taxateur optraden dateert van 17 mei 1757. Zij bestaat alleen uit roerende goederen waaronder opvallend veel schilderijen met een religieus onderwerp. We komen de volgende typisch roomse onderwerpen tegen: de afdoening van het lijk van Christus van het kruis, Christus die de voeten van de apostelen wast, de opwekking van de dode Lazarus, St. Anthonius, een kapucijn, een 'lieve vrouwke', een 'lieve vrouwke en een lieve heertje' en een klein schilderij met een klein zilveren plaatje zijnde een kruisje. Enkele schilderijen zijn op koper gepenseeld en het duurste schilderij is de voetwassing dat op *f* 10,- en 10 stuivers wordt geschat. Ida bezit ook nog vijf houten beelden, mogelijk van heiligen, wat porselein en een vogelkooi. Het hele bezit wordt door de waardeersters geschat op *f* 1.053,50.

Na de dood van haar man horen we weinig meer van Ida, behalve dat zij nog twee maal een testament opmaakte waarin met name de verdeling van de erfenis en de voogdij over minderjarige kinderen werd geregeld.⁸⁴ Tot executeurs benoemde zij in 1764 mr. Cornelis Johan Cheeuws, practiserend advocaat te Breda, en de Bredase koopman Hendrik van Amersfoort. Mr. Cornelis was in 1711 gedoopt als zoon van Elia Theresia de Wyse en legde in 1734 in Breda de eed als advocaat af.⁸⁵ Ida overleed bijna 70 jaar oud op 8 november 1770 en werd twee dagen later in Meerle begraven.⁸⁶

b) Maria: een arme weduwe

Maria Joanna werd in 1696 in Breda geboren en daar gedoopt. Zij trouwde met Gregorius van den Elsakker en stierf in 1745. Op 22 augustus van dat jaar werd zij in Meerle begraven.⁸⁷ Maria en Gregorius komen in de Bredase protocollen minder vaak voor dan de andere leden van de familie, mogelijk omdat zij een tijd in Rotterdam gewoond hebben. Bij de deling van de tochtgoederen van Johan de Wyse in 1726 machtigt Maria haar broer Dionysius in een procuratie die in Rotterdam is verleden.⁸⁸ In 1745 maakt zij als zieke weduwe in haar woonhuis aan de Nieuwstraat in Breda haar testament op, waarin zij verwijst naar een testament dat in Rotterdam samen met wijlen haar man is opgemaakt.⁸⁹ Aangezien haar kinderen nog minderjarig zijn benoemt zij haar zwager Pieter van de Goorberg als voogd. Daags na haar dood maakt Pieter de boedelinventaris op en daaruit komt een beeld naar voren van bijna-armoede. Er zijn geen vaste goederen of effecten. De huisraad stelt heel weinig voor. De meeste kledingstukken en stoffen worden omschreven als gewoon, slecht of heel slecht. Er zijn stukken bij waar de mot in zit en er worden maar enkele voorwerpen van goud en zilver aangetroffen waaronder een gouden 'hoepelringh' waarvan vermoed wordt dat het een trouwring geweest is. Het archief bestaat uit twee kistjes met papieren, een zak met papieren en een doek waar ook papieren in zijn geknoopt. Op zolder ligt de rest: een sluitmandje met zeventien schrijfboeken en in een kistje nog eens elf schrijfboeken van verschillende formaten. De weduwe bezat vijf prentjes met glaasjes ervoor en slechts negen schilderijen waarvan twee met een landschap, een met een kruisafname en zes die niet nader worden omschreven omdat zij van weinig belang zijn. Er is veel gerei in huis om thee, koffie of chocolade uit te drinken. Opmerkelijk is een nauwkeurige omschrijving van de kleding die Maria droeg in haar doodsbed: een hemd, een hemdrok, een servet om de hals, twee mutsen, een kapje van spanlinnen en een schouwmanteltje. Deze spullen gaan naar de twee aflegsters.

De verklaring voor Maria's sobere staat ligt voor de hand. Een weduwe met kleine kinderen die nog niet konden verdienen en wel te eten moesten krijgen verkeerde in een moeilijke positie. Dat overkwam de onfortuinlijke Maria doordat haar man betrekkelijk jong overleed en zij mogelijk omdat zij niet erg vermogend was geen aantrekkelijke partner was voor een tweede man.⁹⁰

Na Maria's dood verkochten haar twee meerderjarige kinderen Johan en Cornelis van den Elsakker, kooplieden en burgers van Breda, een vijfde deel van de hoeve Ter Stappen aan Maria's zusters Ida, Catharina, Anthonia en Johanna voor een bedrag van f 3.200,-.⁹¹ De andere vijf delen waren al in het bezit van de gezusters. Het lijkt er derhalve op dat men dit goed graag in de familie wilde houden. Uit een veel later stuk blijkt dat de waarde van de hoeve - f 16.000,- - tamelijk hoog geschat is, maar niet duidelijk wordt waarom dat is gedaan.⁹² Wellicht wilden de gezusters de kinderen van Maria bevoordelen. De koopsom werd door de vier zusters tegen een rente van 3 ½ % geleend van twee Bredase kooplieden, Isaac en Adriaan van de Kieboom wat erop wijst dat er niet genoeg contant geld in huis was.⁹³

De kinderen van Maria en Gregorius verging het overigens niet slecht zoals blijkt uit een boedelinventaris van Helena Mone (ook geschreven als Moone), de weduwe van een van Maria's zoons Johannes uit 1785.⁹⁴ Zij stierf kinderloos en bepaal-

de in haar testament dat de boedel in twee gelijke delen moest worden verdeeld. De ene helft ging naar de verwanten van haar man, de andere naar die van haarzelf. Dit waren Gerardus van den Elsakker, meester-chirurgijn te Wouw, de kinderen van wijlen Cornelis van den Elsakker en Johanna Nelst en het kind van wijlen Franciscus van den Elsakker en Anna Moonen. Gerard, Cornelis en François waren zoons van Maria en Gregorius. De weduwe liet twee grote en twee kleine huizen in Breda na. In haar woonhuis De Gulden Beurs op de Haagdijk dreef zij een winkel in garen, lint en stoffen waaronder Oostindische neusdoeken, sergie, diemet, karsaai, baai en flanel. Zij was dol op schilderijen en boeken. In de boedelbeschrijving zijn ze genummerd van 1 tot en met 48, maar sommige nummers bestonden weer uit meerdere prenten of schilderijen. Alleen in de winkel hingen al zestien prenten en schilderijen. Een deel van de boeken en schilderijen ging over religieuze onderwerpen, maar zij had ook veel belangstelling voor profane onderwerpen. Zo stond er in de kast een vierdelige ‘Les oeuvres de monsieur Molière’. en een boek getiteld ‘Van Vergielius [sic] door Vondel’.

c) Drie ongehuwde vrouwen: Catharina, Johanna en Antonia

Drie dochters van Dionysius en Cornelia bleven ongehuwd. Catharina werd begijn in het begijnhof van Hoogstraten, haar zuster Johanna woonde ook op dat hof maar wordt niet als begijn vermeld en van Anthonia weten we alleen dat ze in Breda woonde en ongehuwd bleef. Johanna en Anthonia maakten in 1741 gezamenlijk een testament op dat zij zes jaar later weer herriepen.⁹⁵ Anthonia liet in 1762 opnieuw haar laatste wil vastleggen.⁹⁶ Tot erfgenamen benoemde zij de kinderen van haar zuster Ida terwijl haar zusters Catharina en Johanna een lijfrente van *f* 50,- ontvingen. In 1771 woonde zij in het huis De Kleine Posthoorn op het Ginnekenseinde naast de brouwerij De Twee Klimmende Leeuwen die al eerder door Pieter van de Goorberg van de hand was gedaan. Zij verkocht toen dit huis voor *f* 1.020,- aan een niet-familied.⁹⁷ In 1752 deelden deze drie vrouwen samen met de wel gehuwde Ida een complex goederen die zij dan toe gezamenlijk hadden bezeten.⁹⁸ Aan Ida en Anthonia vielen de hoeve Ter Stappen en een groot aantal stukken land toe, Catharina en Johanna kregen de hoeve op de Emer.

Catharina Josepha was in 1697 in Breda geboren en deed in 1722 professie als begijn in het begijnhof van Hoogstraten.⁹⁹ Pas in 1741 kreeg ze de kans een huisje op het hof te kopen voor *f* 250,- dat na haar dood in 1773 voor *f* 200,- werd verkocht aan haar nicht Adriana van de Goorbergh. Kort voor haar dood vierde Catharina eerst in de kerk en daarna in het convent nog haar gouden professiefeest. Lauwerys vermeldt ook dat zij de moeder van de zangsters was, maar legt niet uit wat dat precies betekende. Evenals Petronella leidde ook deze vrouw een vroom leven in een begijnhof in een stadje aan de andere kant van de grens. Samen met haar zuster Johanna verkocht zij in 1768 de hoeve op de Emer, waarvan het huis was afgebrand en nog niet herbouwd.¹⁰⁰ Het land werd in percelen verkocht aan diverse kopers. Het geheel bracht *f* 9.788,- op, welk geld door Ida in ontvangst werd genomen zodat de gezusters rustig in Hoogstraten konden blijven.

Lang nadat de drie gezusters overleden waren, in 1792, machtigde Barbara van den Elsakker, meerderjarig, ongehuwd en wonend in Breda, als een van de erfgena-

men haar broer Adriaan van den Elsakker, schipper te Breda om in overleg met de andere erfgenamen alles te verkopen wat de dames bezeten hadden.¹⁰¹

De derde generatie: de kinderen van Ida de Wyse en Pieter van de Goorbergh

Ida de Wyse en Pieter van de Goorbergh hadden minder kinderen dan Ida's ouders. In de protocollen komen we slechts twee zoons en een dochter tegen. Een zoon werd kapucijn en de dochter begijn in Hoogstraten. De andere zoon was bedrijvig en koos voor een oud in de familie vertrouwd vak, dat van bierbrouwer.

a) Dionysius van de Goorbergh jr.: mislukt in zaken?

De eerste transactie van enig belang waarin Dionysius jr. optreedt is een lening van f 2.000 tegen 4% die hij in 1761 afsluit met twee dames De Journe (ook gespeld als Journon) in Ginneken.¹⁰² Hij is dan koopbrouwer. Een jaar later blijkt hij getrouwd te zijn met Cornelia van Wesel. Het echtpaar maakt dan een testament op omdat zij ziek is.¹⁰³ Ze benoemen elkaar tot enig erfgenaam met de verplichting voor de langstlevende om de kinderen te onderhouden totdat zij 25 jaar zijn of een staat hebben bereikt, dat wilde zeggen dat zij huwden of zich aansloten bij de geestelijke stand. De weeskamer en andere pottenkijkers werden uitgesloten. Verder zijn nog bepalingen opgenomen over de vererving. In 1768 handelde Dionysius jr. niet meer in bier, maar in wijn. Toen er voor de belastingen een inventarisatie werd gemaakt van wat handelaren in bier en wijn in voorraad hadden bezat Dionysius 140 flessen wijn en geen bier. Een grote voorraad was dit niet.¹⁰⁴

Na de dood van hun moeder verdelen Dionysius en Adriana haar bezittingen.¹⁰⁵ Aangezien hun broer Cornelius Anthonius is ingetreden in het klooster, zijn zij de enige overgebleven erfgenamen. Het blijkt dan dat Dionysius van zijn moeder als voorschot op de erfenis al f 7.100,- en 11 stuivers heeft ontvangen, wat meer is dan hem toekomt zodat hij bij zijn zuster in de schuld zit. De obligatie van f 2.000,- aan mevr. De Journe is nog niet afgelost en er zijn nog meer schulden die bij Dionysius terecht komen onder meer f 32 wegens geleverde hop. Ida heeft Dionysius ook f 300,- gegeven om zijn huishouden draaiende te houden. Aan onroerend goed is er alleen nog de helft van de hoeve Ter Stappen. De andere helft is van tante Anthonia. Dionysius en Adriana krijgen daarvan weer ieder de helft. Ida heeft tijdens haar leven al veel bij de hoeve behorende grond verkocht. Er is dus ingeteerd op het kapitaal en erg vermogend zijn de twee erfgenamen niet.

Een maand later koopt Dionysius zich in in het Bredase voerliedengilde voor f 31,- en 17 stuivers en een wekelijkse uitkering van 12 stuivers.¹⁰⁶ Hij verandert dus weer van beroep en gaat het transportwezen in. In 1772 blijkt Dionysius een schuld van f 65,- te hebben wegens geleverde hop die hij niet kan betalen. Hij woont dan in het huis De Zwaan in de Boschstraat.¹⁰⁷

In 1790 of iets eerder overlijdt Dionysius. Wat hij aan Cornelia nalaat zijn het huis, schulden en een klein vervoersbedrijf. Uit alles blijkt dat de zaak er niet florissant voor staat. Enkele maanden later verkoopt de weduwe het vervoersbedrijf aan haar schoonzoon Johannes Hendrikus Nissen voor f 661,-. Het wagenpark bestaat uit een 'tour of lange kar', een koets, een 'fraiton of wagen' waar vier mensen in kun-

nen, een wagen voor zes personen, een postwagen, een ‘oude chaisbak’ met kap en een ‘chais’ voor één paard. Over paarden wordt niet gerept, wel over tomen, hamen, strengen en ander paardentuig. Dionysius reed dus met zijn karretjes over de alnaargelang het seizoen modderige of stoffige Brabantse zandwegen. Een week later verkoopt de weduwe het huis De Zwaan dat nu bestaat uit een huis, koetshuis, twee stallen, een tuintje en drie achterwoningen.¹⁰⁸ Het pand ligt tegenover het gasthuis (thans museum De Beyerd) op de hoek van de Boschstraat en de Doelstraat en naast de brouwerij De Drie Hoefijzers. De koopsom bedraagt f 5.500,-, maar het huis is in 1790 belast met een hypotheek van f 2.500,-. Om de schuldenlast van f 1.760,- te delgen draagt zij enkele dagen daarna aan haar schoonzoon, die deze klus moet klaren, een deel van haar meubels over: tafellinnen, 15 schilderijen, tinnen borden, aardewerk enz., alles voor een bedrag van f 965,-, zodat zij aan Jan Nissen nog f 795,- schuldig blijft.¹⁰⁹

b) Pater Franciscus III: de laatste kapucijn

Cornelis Anthonius van de Goorberg was het laatste lid van de familie die intrad in het klooster van Meersel-Dreef. Zijn kloosternaam was Franciscus en om hem te onderscheiden van zijn twee gelijknamige voorgangers wordt hij in de literatuur Franciscus III genoemd.¹¹⁰ In 1797 werden hij en zijn medebroeders door het nieuwe regime verdreven. Wat was er gebeurd? In het najaar van 1794 liepen de Franse revolutionaire legers België onder de voet en kort daarna werd het hele gebied ingelijfd bij de Franse Republiek. Wat al eerder in Frankrijk gebeurd was werd ook in België rigoureuus doorgevoerd. De kloosters werden opgeheven, de religieuzen moesten hun biezen pakken, terwijl de bezittingen door de staat geconfisqueerd werden. Een groot deel van het onroerend goed werd geveild om de oorlog, waar steeds meer Europese mogendheden aan deelnamen, te financieren. Zelfs de Leuvense universiteit ging dicht en in 1802 werd ook het bisdom Antwerpen opgeheven.¹¹¹

Ook de meer dan twee eeuwen oude Republiek der Verenigde Provinciën bezweek onder de slagkracht van de Franse legers. Begin 1795 maakte de Republiek plaats voor de Bataafse Republiek die vanaf het begin een vazalstaat van Frankrijk was. In de Bataafse Republiek ging men echter lang niet zo radicaal te werk. In 1796 kwam er wel een eind aan de bevoorrechte positie van de Nederduits Gereformeerde Kerk wat ook betekende dat de politieke reformatie verviel. Dit bood, zeker op wat langere termijn, interessante perspectieven voor de katholieke elite omdat zij nu toe konden treden tot het overheidsapparaat. De twee revoluties waren voor de familie De Wyse dus zowel voor- als nadelig. Zij konden in principe lid worden van de nieuwe meer democratisch gekozen bestuursorganen. Het zo nauw met de familie verbonden klooster verdween echter om pas in het midden van de negentiende eeuw uit zijn as te herrijzen.

In 1799 blijkt pater Franciscus III zich in Princenhage op te houden en wel in het voorouderlijk bezit, de hoeve Ter Stappen. Zijn zojuist overleden zuster Adriana heeft in haar testament aan hem gedacht: hij krijgt van haar al haar meubels en andere spullen en het vruchtgebruik van de onroerende goederen. Er is echter een probleem: pater Frans wil zich, ook al is de kloostergemeenschap uiteen gevallen, houden aan zijn gelofte van armoede. De notaris Van Naersen formuleert het allemaal heel mooi:

‘vermits hij comparant uit hoofde van zijnen voorschreeven staat, waarvan hij zich nog in allen opzichten verbonden houdt, vermeend onbevoegd te zijn om zoodanige maakingen en erfstellingen te accepteren, immers daarvan langer te blijven jousseeren.’ Hij doet daarom in een notariële akte afstand van al dit bezit ten gunste van zijn nicht Maria Petronella van de Goorberg die gehuwd is met Johannes Hendrikus Nissen en die we hierboven al tegenkwamen. Maria staat haar oom vervolgens toe vrij van huur te wonen in de hoeve zolang er aan de situatie niets verandert. Hij mag de houtwas laten kappen om de kachel of haard brandende te houden en jaarlijks ontvangt hij van haar *f* 500,- ‘zoo lange hij zich in zodaenige onaangename omstandigheden zal bevinden.’¹¹² De wens om zich te houden aan een eenmaal afgelegde gelofte speelt opnieuw wanneer pater Frans in 1804 als een van de acht erfgenamen wordt aangewezen door het schatrijke echtpaar Johan Gaspar Calckberner en Anna Petronella Cheeuws. Ook van dit erfdeel doet hij afstand ten gunste van zijn nicht.¹¹³

In 1818 maakt pater Frans III een eigenhandig geschreven testament.¹¹⁴ Alles wat hij bezit gaat naar de kerk van Princenhage en naar de armen. Allereerst bepaalt hij ‘dat myn dootd lighaem nederig sal worden ter aarde bestelt op het klyn kerckhof in Princenhage in een swarte dootd kiest’. Tijdens de uitvaartmis in die kerk moet er 30 pond aan waskaarsen worden gebrand. Hij sticht, zoals dat ook in de late middeleeuwen al gebeurde, drie jaargetijden, een voor zijn overleden zus, een voor zichzelf en een voor een door de pastoor te bedenken intentie. Een jaargetijde bestond tenminste uit een mis die jaarlijks moest worden opgedragen. Behalve die drie jaargetijden wil hij dat de pastoor van Princenhage ook nog honderd zielmissen laat lezen waarvoor de dienstdoende priester 14 stuiver het stuk krijgt uitbetaald.

Maar pater Frans is zijn medebroeders niet vergeten. Zij zijn, zo blijkt uit dit testament, in Meersel-Dreef blijven wonen. Aan hen vraagt hij om voor zijn zielenheil duizend missen te lezen, waarvoor zij 12 stuiver het stuk krijgen. Als de boedel niet voldoende opbrengt mag het wat minder zijn. Tot enig erfgenaam benoemt hij Godefridus van Rheenen, oud-burgemeester van Breda en in 1818 griffier van de rechtbank van eerste aanleg.

Op 19 november 1819 overleed pater Frans III. De Franse Revolutie was verslagen, Napoleon was veilig opgeborgen op St. Helena en de meeste oude machthebbers zaten weer stevig in het zadel, maar het klooster was niet heropgericht.¹¹⁵ In 1821 werd op verzoek van Godefridus van Rheenen de nalatenschap geveild.¹¹⁶ Pater Frans bezat geen vaste goederen. De lijst van spullen en spulletjes aangetroffen in het huis onder Zelden Effen telde maar liefst 177 nummers, maar waardevolle zaken zaten er niet bij. De totale opbrengst bedroeg slechts *f* 433,73. Het duurste artikel was een bed met peluw dat voor *f* 50 onder de hamer ging. Een kerkboek ging voor *f* 1,20 weg, de kleine bibliotheek die bestond uit twee manden met boeken, vijf losse boeken en nog wat boeken (de akte bevat helaas geen titels), bracht *f* 3,55 op. Pater Frans had waarschijnlijk een zangvogel en een hond, want op de lijst staan ook een vogelkooi en een hondenkot. De hele boedel bevat geen luxe voorwerpen zoals goud en zilver, maar echt arm was de boedel nu ook weer niet.

c) Adriana van de Goorberg: een triest einde

De enige dochter van Ida de Wyse en Pieter van de Goorberg Adriana Catharina

Cornelia werd geboren in 1731. Zij deed wat andere leden van de familie voor haar al gedaan hadden: ze trad in in het begijnhof te Hoogstraten. In 1794 sloot zij een lening van f 1.200,- af met de kinderen van Johannes Schoenmakers die na haar dood in 1799 nog niet afgelost bleek te zijn.¹¹⁷ Lauwerys meldt dat zij krankzinnig werd en werd overgebracht naar de hoeve Ter Stappen waar zij op 2 november 1798 verdrong. Wat er precies aan de hand was, meldt de geschiedschrijver van het begijnhof niet, maar het wijst in de richting van suïcide.¹¹⁸ De dag waarop Adriana verdrong was het katholieke feest van Allerzielen. Is dat toeval? Heeft zij zich de gebeurtenissen zo aangetrokken dat zij besloot er een einde aan te maken? We weten het niet.

Nogmaals de tweede generatie: het echtpaar Cheeuws-Calckberner

Alvorens tot conclusies te komen doen wij een stap achterwaarts naar een lid van de tweede generatie, namelijk naar een dochter van Elia Theresia de Wyse en mr. Johan Cheeuws, genaamd Anna Petronella. Zij werd op 27 september 1722 gedoopt en trouwde op 23 september 1754 met de ook in Breda geboren Johan Gaspar Calckberner. Zij stierf als eerste op 19 oktober 1793, haar man volgde tien jaar later op 3 december 1803.¹¹⁹ De lutherse familie Calckberner vestigde zich in 1671 vanuit Aken in Breda. Tot diep in de achttiende eeuw dreven zij samen met de familie Drabbe een handelsfirma die leek op die van de gebroeders De Wyse.¹²⁰ Johan Gaspar was op 22 juli 1721 luthers gedoopt, maar zijn vader ging over naar de katholieke kerk en zijn zoon werd ook in die zin opgevoed.¹²¹ Rond 1730 hield Johan Gaspar zich op grote schaal bezig met de ontginning van 'inculte' heidegronden tussen Oosterhout en Breda. In 1725-1726 nam hij 58 hectare heide in cijns van de prins van Oranje, die de heer was van alle woeste grond in de Baronie van Breda.¹²² De Calckberners volgden het spoor van Johan de Wyse die ook graag heidegronden in cijns nam. We laten de geschiedenis van de familie en de firma, die zeker zo interessant is als die van De Wyse, hier verder voor wat zij is en 'zomen in' op het sterfhuis Calckberner-Cheeuws.

Het echtpaar Calckberner-Cheeuws stierf kinderloos. Al vroeg troffen zij voorbereidingen om hun nalatenschap te regelen. In 1760 verkregen zij vergunning van de Raad van Brabant om bij testament over hun leengoederen te beschikken. In 1792 leverden zij hun besloten testament in bij een Bredase notaris. Tot executeurs benoemden zij Adriaan Christiaan van Gilze, rentmeester van de domeinen van de markies van Bergen op Zoom (een katholiek vorst) in het Oostkwartier van het Markizaat, en hun neef Theodorus Johannes van Zon (ook geschreven als Son), 'negotiant' en wonend in Breda.¹²³

Na de dood van Johan werd er zoals gebruikelijk een boedelinventaris opge maakt.¹²⁴ Het echtpaar zat er heel warmpjes bij. Zij woonden in het huis De Druif aan de westzijde van de Haven. In de stad bezaten zij daarnaast nog vijftien huizen, zowel grote als het huis Assendelft aan de Nieuwstraat dat voor f 350,- per jaar verhuurd was, als zeven arbeiderswoningen in de Akkerstraat die ieder tussen de f 31,- en f 40,- aan huur moesten opbrengen. Naast f 4.829,- en 15 stuivers aan contant geld hadden zij een aanzienlijk deel van hun vermogen belegd in aandelen en obligaties onder meer op Rusland (voor f 9.000 nominaal), Spanje (f 2.000), Zweden

(f 2.000,-), de Bataafse Republiek, een koperfabriek bij Nordköping in Zweden en de plantages van Essequibo en Demarary, twee toen Nederlandse koloniën gelegen in het huidige Guyana (ten westen van Suriname). Afkomstig van de familie De Wyse was de hoeve op de Rithse Aart onder Princenhage, van de kant van Calckberner waren er veel losse stukken land in Ginneken en een hoeve in Heusdenhout bij de kapel die voor f 345,- per jaar was verhuurd. Het beleggingsbeleid van de twee oudjes was dus ten dele traditioneel en ten dele modern.

In het huis bevond zich een grote bibliotheek die 222 delen telde en overwegend bestond uit religieuze boeken, maar zij hadden ook de volledige werken van de protestantse Jacob Cats en de filosofische werken van Descartes in de kast staan. De meeste boeken waren meditatieboeken. In de stal stonden twee paarden en er was een koetsier in vaste dienst. Het echtpaar had een orangerie met onder meer vier sinaasappel- en citroenbomen, vijf laurierbomen, acht granaatbomen en tien oleanders. In de hof ernaast stonden 270 bloempotten met bloemen erin en twee broeibakken met glazen ruiten. De meest luxueuze kamer was de middelkamer waar de inventarisatoren onder andere een kistje aantreffen met papieren die zij nog nader wilden bekijken, een memorieboekje met zilverbeslag en een pen en potlood, een zilveren bril met bijbehorend brillenetui en twee kerkboekjes met zilveren sloten erop. In de benedenvoorkamer stonden vier vogelkooien met kanarievogels erin en in de gang nog eens vier kooien met één kanarievogel. De oudjes hadden zich goed ingericht en waren van alles voorzien: al mediterend over het katholieke geloof konden zij kijken naar de bloemen en luisteren naar het gezang van vogels. De tijd dat het een komen en gaan was van karren en schepen die vracht laadden en losten was al lang voorbij. Het was stiller geworden aan de Bredase haven.

Een aantal objecten verdient gezien de probleemstelling van dit artikel bijzondere aandacht. Op de eerste plaats zijn er aanwijzingen voor wat in het Frans heet 'le sentiment de lignage'. Daaronder wordt verstaan het besef tot een belangrijke familie te behoren en de wil om dat aan anderen te tonen. In het huis hangen vier portretten van de voorouders van moederskant van Johan Gaspar, de familie Van Welt, die volgens het testament teruggaan naar de familie. In de eerste voorkamer boven hangt een geschilderd wapen van de familie Cheeuws en in de middelkamer bevindt zich een zilveren cachet met het wapen van Calckberner in een houten steel. Aangezien er geen kinderen waren, moest worden bepaald hoe de boedel verdeeld zou worden. De ene helft ging naar de erfgenamen van Jan Francis van Welt, een neef, de andere helft naar de afstammelingen van de nichten van Anna Cheeuws, te weten de nazaten van Maria de Wyse, Ida de Wyse en Johanna de Wyse die overigens kort daarna overleed.

Op de tweede plaats is er de opstelling van het echtpaar ten opzichte van de katholieke kerk. De tijd dat de Calckberners luthers waren behoort tot een grijs verleden. Overal in het huis liggen voorwerpen die wijzen op gehechtheid aan de katholieke religie. Het halssieraad van Anna, haar beste jak en rok en nog eens f 100,- moeten na hun dood aan de schuilkerk in de Brugstraat worden gegeven. Het is de bedoeling dat daarvan een kerkelijk ornament wordt gemaakt. De katholieke kerkenraad van Breda krijgt f 3500,- die tegen rente moet worden belegd. De pastoor moet daarvan jaarlijks twee missen lezen voor het zielenheil van Johan en Anna. Op de eer-

ste verdieping van het huis bevindt zich een privékapel met een groot altaar voorzien van ornamenten. In dit vertrek hangen 33 schilderijen en prenten en er staan zeven stoelen. De vloer is bekleed met matten, er staat een wit bankje met een groen kleedje erop en er hangt, tamelijk ongebruikelijk voor een kapel, een spiegel met vergulde lijst aan de wand. Uit de inventaris wordt niet duidelijk of de kapel de laatste tijd nog in gebruik is geweest. In een andere kamer bevindt zich nog een wijwatervat.

Na Anna's dood vult Johan Gaspar het testament nog vier maal aan, namelijk op 15 september 1795, 11 maart 1800, 19 februari 1803 en 30 juli 1803. In 1795 geeft hij *f* 3.000,- aan het katholiek armbestuur, bij de tweede aanvulling tekent Johan Gaspar met een kruisje omdat zijn hand verlamd is. Zij willen allebei in Meerle begraven worden en dat moet door de twee executeurs geregeld worden. Uiteraard wordt de Bredase weeskamer uitgesloten. Het valt tenslotte op dat Johan Gaspar en Anna zeer royaal zijn voor hun vaste dienstpersoneel. De koetsier François Michiels krijgt *f* 1.000,-, de keukenmeid Dorothea van Reuth *f* 2.000,- en de werkmeid *f* 600,-. Alle drie krijgen zij daarnaast meubilair toebedeeld. Ofschoon de koetsier in 1803 wegens hoge ouderdom niet meer kan werken, behoudt hij toch zijn legaat. Ook de executeurs worden beloond met maar liefst *f* 3.000,- voor hun werk, terwijl Van Son daarenboven nog een legaat van *f* 8.000,- ontvangt.

Analyse en conclusies

Het succesverhaal van Johan en Cornelis herhaalde zich niet. Van neergang over de gehele linie, indachtig het bij romanschrijvers vertrouwde schema 'de vader legt de grondslag, de zoons bouwen het uit tot een imperium en de derde generatie verknalt het', was geen sprake. De meeste nazaten van Cornelis wisten zich goed te handhaven, een enkele bracht het tot grote welstand, andere takken gingen langzaam achteruit. Vermogens als Johan en Cornelis hadden vergaard kwamen echter niet meer voor. De tijd was er ook niet naar. Na ongeveer 1730 ging Breda economisch erg achteruit. De handelshuizen werden een voor een geliquideerd en de dynamiek verdween uit het economisch leven.¹²⁵

Na Johans dood in 1725 werd de handelsfirma terstond geliquideerd en trok de familie zich terug uit de zeepziederij. Een deel van de familie bleef bedrijvig: zij hielden zich bezig met de fabricage en handel van wijn en bier, exploiteerden een vervoersbedrijf en verkochten stoffen, garen en lint in een winkel op de Haagdijk. Aan de turfwinning kwam rond 1740 een einde niet omdat de fut eruit was maar omdat de winbare turf op was. Een ander deel van de familie ging de advocatuur in, werd chirurgijn of leefde van wat zij geërfd had aan land en renten. Sommige nakomelingen van Cornelis hadden het heel comfortabel, maar daar bleef het bij. Zij hielden van schilderijen en dronken graag koffie, thee en chocolade. Dionysius sr. verbleef bij voorkeur op zijn hoeve Meerberg onder Teteringen, maar deze groeide niet uit tot een buitenplaats. Ook met de andere hoeven die de familie bezat gebeurde dat niet. De voorkeur bleef uitgaan naar beleggingen in land ofschoon dit tot ongeveer 1740 heel slecht rendeerd. Pas helemaal aan het einde van de achttiende eeuw ging het echtpaar Calckberner-Cheeuws overstag en belegde een deel van zijn geld in staatsleningen.

Er zijn enkele aanwijzingen voor het bestaan van een familietraditie. Men poogde het vaste goed door clausules in testamenten of door aankopen in de familie te houden. Zo werd toen Dionysius geld nodig had Meerberg verkocht aan zijn oom. Buitenstaanders zoals de weeskamer werden zoveel mogelijk buiten de deur gehouden. Vast goed werd alleen verkocht als er contant geld op tafel moest komen. Er is echter geen spoor van een informele leider van de familie, een man of vrouw die coördineerde of stuurde, maar dat kan liggen aan de bronnen waarop wij terug moesten vallen. De zorg voor het archief was louter instrumenteel. Wat men dacht nog nodig te hebben voor de bedrijfsvoering zoals de boekhouding werd bewaard. Wat niet meer nodig was verhuisde naar de zolder.

De kinderen, kleinkinderen en achterkleinkinderen van Cornelis bleven wel investeren in het leven na de dood. De hele achttiende eeuw door leverden zij zoons en dochters aan de kerk. De hoogste functie die daarin bereikt werd was die van landdeken. Overigens is het opmerkelijk dat geen leden van de familie intraden in het norbertinessenklooster Catharinadal in Oosterhout.¹²⁶ De voorkeur ging uit naar het eigen klooster Meersel-Dreef en het begijnhof in Hoogstraten. De opheffing van dat klooster in 1797 was derhalve een zware slag. De laatste kapucijn uit Meersel-Dreef sleet zijn oude dag op de hoeve Ter Stappen onder Effen. Het goed Grimhuizen werd via een tussenpersoon toegespeeld aan de pastoor van Ginneken zodat deze een pastorie op stand kreeg. Leden van de familie bewaarden in de hoop op andere tijden liturgische voorwerpen zoals altaren en kelken. Het echtpaar Calckberner-Cheeuws bezat een bibliotheek vol religieuze boeken en een eigen kapel in zijn huis aan de Haven. Opvallend is dat men afgezien van het echtpaar Calckberner-Cheeuws weinig over had voor de caritas. Er werd weer wel betaald voor grote aantallen zielmissen.

Overgaand van Breda en de Baronie naar de theorie van Julia Adams, meen ik dat deze een aanvulling behoeft. Institutionele factoren en religie speelden een veel grotere rol dan wordt aangenomen. De elites van groepen die als gevolg van een institutionele barrière waren uitgesloten van politieke invloed konden hun ambities richten op andere organisaties, zoals hun kerk. Een goed voorbeeld daarvan is de familie De Wyse, maar vermoedelijk zijn er meer katholieke families geweest die zo te werk gingen. Toen deze barrière in 1796 verdween duurde het niet lang of leden van de katholieke elite drongen het overheidsapparaat binnen en gingen functies bekleden in de wereld van openbaar bestuur en rechtspraak, later ook van leger en vloot. Dit proces verliep echter zeer langzaam en was een van de redenen waarom de katholieke elite nog lang bleef investeren in 'zijn' kerk.

Dit artikel behandelt slechts een casus, maar toont wel aan dat *gender*-verhoudingen binnen de katholieke kerk een bepaald demografisch patroon in de hand werkten. Een deel van de kinderen werd geestelijke of religieus en kreeg geen nageslacht. De anderen huwden en kregen vaak veel kinderen. Vermoedelijk beperkte dit patroon zich tot de elite en de gezeten middenstand, maar dit zou nog eens nader moeten worden bekeken. Het effect van de gedwongen kinderloosheid was echter veel kleiner dan dat van de kinderrijkdom, omdat de geestelijke stand rond 1800 nog maar heel klein was. Het vicariaat Breda dat in 1803 werd opgericht en bijna geheel westelijk Noord-Brabant omvatte telde maar 83 geestelijken (59 seculieren en 24 re-

gulieren). Dat betekende een verhouding van ongeveer één zielzorger op 1000 gelovigen.¹²⁷ Kloosters kwamen er pas 1840 weer bij. De behoefte aan geestelijken was dus tot 1840 klein. Niet uitputtend is onderzocht of de families De Wyse ook zoons en dochters leverde aan andere religieuze orden. De factor *Gender* had nog een ander effect. In de katholieke kerk waren (en zijn) mannen sterk bevoorrecht. Door zoons geestelijke te laten worden, kreeg de familie die ze leverde meer macht en aanzien binnen wat veel later de katholieke zuil zou worden.

Genealogisch overzicht

De twee kooplieden

Johan Gerritszoon de Wyse (1636-1725)
koopman, zeepzieder, ontginner, turfgraver en kloosterstichter
x
Ida van Rucphen (?-1692)
geen nageslacht

Cornelis Gerritszoon de Wyse (1640-1703)
koopman, zeepzieder, ontginner, turfgraver en rentmeester
van het klooster Vredenberch
x
Maria van Rucphen (?-1709)
8 erfgenamen

Eerste generatie

Dionysius (1665/1669-1739)
zeepzieder en rentenier
x
Cornelia van de Lemmer (?-1726)
11 gedoopte kinderen en 6 erfgenamen
zie tweede generatie

Cornelis Adriaan (1669-1745)
kapucijn onder de naam pater Jozef van Breda
geen nageslacht

Jean Francois (1675-1735)
x
Liesbeth Petronella Woutiers
koopman en landbezitter
geen nageslacht

Elia Theresia (1678-1746)

x

mr. Johan Cheeuws advocaat
een van hun kinderen was:
Anna Petronella (1722-1793)

x

Johan Gaspar Calckberner (1721-1803)
koopman, ontginning en rentenier

Cornelis Jozef (ca. 1683-1733)
pastoor van Baarle en landdeken van Hoogstraten
geen nageslacht

Petronella (1681-1744)
rentenierster
ongetrouwd en geen nageslacht

Tweede generatie

Maria Joanna (1696-1745)
koopvrouw
x
Gregorius van den Elsacker
koopman

Catharina (1697-1773)
begijn te Hoogstraten
ongetrouwd

Gerardus Joannes (1700-)
kapucijn onder de naam van pater Franciscus II

Ida Theresia (1701-1770)
x
Pieter van de Goorbergh
huisbrouwer
3 erfgenamen
zie derde generatie

Joanna (1704-?)
woonachtig begijnhof Hoogstraten
ongetrouwd

Antonia (1710-?)
ongetrouwd

Dionysius van de Goorbergh (?-1789/1790)
koopbrouwer, handelaar in bier en wijn en voerman

x
Cornelia van Wesel
kinderen

Adriana (1731-1798)
begijn te Hoogstraten
ongetrouwd

Cornelis Anthonius van de Goorbergh (-1819)
kapucijn te Meersel-Dreef onder de naam pater Franciscus III

AANTEKENINGEN

1. Ton Kappelhof, 'Zakendoen over grenzen heen. De Bredase kooplieden Johan (1636-1725) en Cornelis de Wyse (1640-1704)', in: *Jaarboek De Oranjeboom*, 55 (2002), 142-180. In de inhoudsopgave van dit jaarboek wordt ten onrechte als hoofdtitel vermeld 'Zaken doen over de grenzen heen'. De juiste hoofdtitel is echter 'Zaken doen over grenzen heen'. Uit later verricht onderzoek is verder gebleken dat Cornelis niet in 1704 maar in 1703 overleed.
2. Onder 'gereformeerden' worden in dit artikel verstaan de leden van wat toen officieel heette de Nederduitsch Gereformeerde Kerk of de Waalsch Gereformeerde Kerk. Pas in de negentiende eeuw traden binnen wat toen Nederlands Hervormde Kerk heette scheuringen op waarbij orthodoxe groepen zich afscheidden. Deze kregen de naam van 'gereformeerden', welk taalgebruik tot de dag van vandaag in zwang is.
3. SAB, ASB, inv.nr. 558, d.d. 5 februari 1703 (laatste vermelding van Cornelis) en ONA, inv.nr. 533, akte nr. 23, d.d. 17 maart 1704 (eerste vermelding van Maria van Rucphen als weduwe).
4. Elly Groenenboom-Draai, *De Rotterdamse woelreus. De Rotterdamsche Hermes (1720-'21) van Jacob Campo Weyerman: Cultuurhistorische verkenningen in een achttiende-eeuwse periodiek* (Amsterdam, 1994), 275-276.
5. Voor een bespreking van haar meest recente boek: Marjolein 't Hart, 'Gewetenloze kapitalisten, handige fiscalisten, strategische huisvaders of gedisciplineerde calvinisten? De Nederlandse Republiek als *casestudy*', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 121 (2006), 418-423. Verder: J. Adams, 'The familial state. Elite family practices and state-making in the early modern Netherlands', in: *Theory and Society*, 23 (1994), 505-539.
6. Herencijnzen moeten wel onderscheiden worden van gewone renten die ontstonden door koop en na 1500 aflosbaar waren.
7. Margriet van der Heijden, 'Vermakelijke fysica. Teylers Museum populariseert vrolijke oude wetenschap', in: *NRC Handelsblad* 23-24 juni 2007, katern Wetenschap & Onderwijs.
8. Thomas Ernst van Goor, *Beschryving der stad en lande van Breda* ('s-Gravenhage, 1744), 307-327 (costumen van stad en land van Breda zoals opgetekend in 1547 en 1570) en SAB, ASB, inv.nr. 821, d.d. 14 december 1616 (verklaring van groot aantal Bredase rechtsgeleerden en bestuurders over het erfrecht).
9. SAB, ONA, inv.nr. 292, f 122v, d.d. 1 september 1693.
10. SAB, ASB, inv.nr. 559, d.d. 19 maart 1704 en SAB, ONA, inv.nr. 450, akte nr. 82, d.d. 16 juli 1704, inv.nr. 535, akte nr. 23, d.d. 14 april 1706, inv.nr. 593, akte nr. 104, 27 augustus 1706 en inv.nr. 358, akte nr. 14, d.d. 4 maart 1709.
11. SAB, ONA, inv.nr. 358, akte nr. 55, d.d. 18 juli 1709 en inv.nr. 359, akte nr. 66, d.d. 16 juni 1710.
12. SAB, ASB, inv.nr. 565, d.d. 21 juni 1709.

13. H. Bots, I. Matthey en M. Meyer, *Noordbrabantse studenten 1550-1750* (Tilburg, 1979), nr. 5868; pater Placidus, *De familie De Wijse en de Kapucijnen* (z.pl., z.j.; aanwezig in de bibliotheek van het SAB onder nr. 7 C 216). SAB, Collectie DTB, inv.nr. 7, doop d.d. 29 april 1669).
14. Placidus, *De familie De Wijse*. In kerkelijk opzicht was Baarle niet verdeeld in een Nassaus en een hertogelijk gedeelte. De parochiekerk stond op grondgebied van Baarle-Hertog.
15. SAB, Collectie DTB, inv.nr. 8, akte d.d. 5 oktober 1678 en Collectie DTB Meerle inv.nr. 4/224 en 5/366, akte d.d. 22 februari 1746.
16. SAB, Collectie DTB, inv.nr. 8. Een doopakte van Dionysius heb ik niet kunnen vinden.
17. SAB, ONA, inv.nr. 363, akte nr. 35, d.d. 2 juni 1714.
18. SAB, ONA, inv.nr. 292, f 195r, d.d. 4 september 1686.
19. Deze bepaling werd in 1616 nog eens nadrukkelijk bevestigd door een groot aantal (oud-)bestuurders van de stad Breda en Bredase juristen. Zie: SAB, ASB, inv.nr. 821, d.d. 14 december 1616.
20. Zie noot 15 voor vindplaats testament. 'alsoo syns testateurs uysterse wille ende begeerte is dat den voors. advocaat Van Dunne ofte syne kinderen bovens het prelegaet hier vorens gemaect profiteren sal ofte sulen sonder onderscheyt d'eeene helft van des testateurs goederen...'
21. SAB, ONA, inv.nr. 606, akte nr. 41, d.d. 27 mei 1726.
22. Y.H.M. Nijgh, 'Montens', in: *Jaarboek Centraal Bureau voor Genealogie* (1968), 1-48.
23. H. Bots, I. Matthey en M. Meyer, *Noordbrabantse studenten*, 302.
24. SAB, ASB, inv.nr. 582, f 236v, d.d. 1 augustus 1726.
25. SAB, ASB, inv.nrs. 582, d.d. 20 september 1726 (2 akten) en 12 november (5 akten).
26. SAB, ONA, inv.nr. 608, akte nr. 70, d.d. 25 juni 1728.
27. SAB, ONA, inv.nr. 611, akte nr. 96, d.d. 28 juni 1731.
28. SAB, ASB, inv.nr. 590, f 191r, d.d. 23 september 1739. De koopsom is met inbegrip van gekapitaliseerde renten en toeslagen, maar lijkt schrijver dezes aan de lage kant. Mogelijk was al die heide niet veel waard.
29. SAB, ONA, inv.nr. 1023, akte nr. 24, d.d. 4 maart 1760.
30. SAB, ASB, inv.nr. 590, d.d. 12 december 1739.
31. H. Bots, I. Matthey en M. Meyer, *Noordbrabantse studenten*, nr. 1287.
32. SAB, ISIS. Op 30 oktober 1694 gaf de Waals Gereformeerde Gemeente van Breda een attestatie af voor een huwelijk. Wanneer het huwelijk zelf gesloten werd is niet bekend. Mogelijk geschiedde dit in Bergen op Zoom. Zie ook: DTB Meerle inv.nrs. 4/224 en 5/366, inschrijving van een begrafenis op 21 oktober 1726 van een vrouw Van de Lemmert weduwe uit Breda. Het Stadsarchief Breda bezit fotokopieën van de DTB-registers van deze in België gelegen parochie.
33. SAB, ONA, inv.nr. 529, akte nr. 26, d.d. 30 december 1700.
34. SAB, ONA inv.nr. 317, akte nr. 27, d.d. 18 maart 1701 en ONA inv.nr. 317, akte nr. 101, d.d. 5 januari 1702.
35. SAB, ONA, inv.nr. 594, akte nr. 91, d.d. 16 maart 1709.
36. SAB, ONA, inv. nrs. 595, akte nr. 38, d.d. 17 juli 1711 (Antwerpen) en 360, f 100, d.d. 30 november 1711.
37. SAB, ASB, inv.nr. 551, d.d. 15 april 1697.
38. A.C.M. Kappelhof, 'Zaken doen over grenzen heen', 165.
39. SAB, ASB, inv.nr. 570, d.d. 6 maart 1713 (De Eierkorf) en 6 maart 1713 (hoeve Meerberg) en ONA, inv. nr. 363, akte nr. 20, d.d. 24 maart 1714 (zeepziederij).
40. SAB, ONA, inv.nr. 364, akte nr. 146, d.d. 8 november 1717. De term vrij geld wilde zeggen dat de pachter alle belastingen en lasten zoals renten voor zijn rekening nam. De verpachter kreeg de pacht dus schoon in het handje. Bij onvrij geld gingen belastingen en lasten er nog af.
41. SAB, ONA, inv.nr. 838, akte nr. 143, d.d. 23 december 1738.
42. SAB, ONA, inv.nr. 594, akte nr. 138, d.d. 12 november 1709.
43. SAB, ONA, inv.nr. 602, akte nr. 2, d.d. 3 januari 1722.
44. SAB, Collectie DTB Meerle, inv.nr. 4, f 205.
45. De inning van de in- en uitvoerrechten was in de Republiek toevertrouwd aan vijf organen genaamd admiraliteiten. Breda viel onder de in Rotterdam gevestigde admiraliteit op de Maze.
46. SAB, ONA, inv.nr. 598, akten nrs. 53 en 55, d.d. 5 en 11 juni 1717.
47. J. Hovy, *Het voorstel van 1751 tot instelling van een beperkt vrijhavenstelsel in de Republiek* (Groningen 1966) 105-119.
48. SAB, ONA, inv.nr. 604, akte nr. 42, d.d. 6 april 1724.

49. SAB, ONA, inv.nr. 598, akte nr. 174, d.d. 15 oktober 1717 en ONA, inv.nr. 601, akte nr. 101, d.d. 26 september 1721.
50. Th.E. van Goor, *Beschrijving*, 354.
51. SAB, ONA inv.nr. 1124, akte nr. 12, d.d. 5 februari 1781 en idem, akte nr. 14, d.d. 5 februari 1781.
52. SAB, ONA, inv.nr. 616, akte nr. 3, d.d. 5 januari 1736, inv.nr. 616, akte nr. 4, d.d. 6 januari 1736 en inv.nr. 616, akte nr. 61, d.d. 9 mei 1736.
53. SAB, ONA, inv.nr. 697, f 92, d.d. 28 september 1740, inv.nr. 703, akte nr. 78, d.d. 7 september 1746 en akte nr. 86, d.d. 21 september 1746.
54. SAB, ONA, inv.nr. 907, akte nr. 3, d.d. 16 januari 1740.
55. SAB, ONA, inv.nr. 704, akte nr. 92, d.d. 7 november 1747.
56. SAB, ONA, inv.nr. 1007, akte nr. 105, d.d. 25 juli 1758.
57. G. de Vet, *De geschiedenis van de confrérie van het Allerheiligst Sacrament des Altaars te Breda* (Breda, 1951; manuscript geschreven door de latere bisschop van Breda en aanwezig op het Stadsarchief Breda). Zijn bewering dat Cornelis al in 1697 kapelaan zou zijn geweest moet op een vergissing berusten. De broederschap is in 1966 opgeheven (vriendelijke mededeling door Gerard Otten op 24 januari 2003. Zie over de betekenis van deze broedersschappen: Joris van Eijnatten en Fred van Lieburg, *Nederlandse religiegeschiedenis* (2de verbeterde druk; Hilversum, 2002), 235–236.
58. SAB, ONA, inv.nr. 607, akte nr. 106, d.d. 11 september 1727. Bots, Matthey en Meyer, *Noordbrabantse studenten*, nr. 5866.
59. Alphen, Baarle-Nassau en Chaam hadden samen één schout.
60. SAB, ONA, inv.nr. 739, akte nr. 54, d.d. 21 augustus 1739 en ASB, inv.nr. 590, d.d. 18 september 1739 (twee akten).
61. SAB, ONA, inv.nr. 743, akte nr. 48, d.d. 19 juni 1743.
62. G.C.A. Juten, *De parochiën in het bisdom Breda* (Bergen op Zoom, 1935), 252–253.
63. J.P.H. van den Broek, *Bijdragen tot de geschiedenis van Baerle* (Tilburg, 1947), 124 (met tekst van de grafsteen).
64. SAB, ONA, inv.nr. 701, akten nrs. 96 en 115, d.d. 17 september en 10 december 1744.
65. G.C.A. Juten, *Parochiën Breda*, 233–235.
66. SAB, ONA inv.nr. 702, akte nr. 50, d.d. 28 juni 1745.
67. J. Lauwerys, 'Het Begijnhof te Hoogstraten', in: *Jaarboek van Koninklijke Hoogstratens Oudheidkundige Kring*, 43 (1975), 154.
68. SAB, Computerbestand met genealogische gegevens, zoals geraadpleegd op 20 september 2002.
69. SAB, Computerbestand met genealogische gegevens, zoals geraadpleegd op 20 september 2002.
70. Placidus, *De familie De Wyse*.
71. SAB, ONA, inv.nr. 835, akte nr. 88, d.d. 18 mei 1735.
72. SAB, ONA, inv.nr. 835, akte nr. 97, d.d. 3 juni 1735 (voogdij) en akte nr. 98, d.d. 3 juni 1735 (boedel).
73. SAB, ONA, inv.nr. 836, akte nr. 33, d.d. 23 april 1736.
74. A.C.M. Kappelhof, 'De Bredase bierbrouwerijen, 1397–1750. De geschiedenis van een nijverheid', in: *Jaarboek De Oranjeboom*, 51 (1998), 22.
75. SAB, ONA, inv.nr. 857, akte nr. 26, d.d. 8 maart 1757 (boedelinventaris)
76. SAB, ONA, inv.nr. 844, akte nr. 23, d.d. 29 februari 1744.
77. SAB, ONA, inv.nr. 841, akte nr. 135, d.d. 21 september 1741 en inv.nr. 747, akte nr. 21, d.d. 25 maart 1747.
78. SAB, ONA, inv.nr. 742, akte nr. 85, d.d. 27 december 1742.
79. Resolutie Raad van State d.d. 7 juli 1701.
80. SAB, ONA, inv.nr. 749, akte nr. 120, d.d. 29 december 1749 (met daarin herroeping van een testament van 8 mei 1737), inv.nr. 749, akte nr. 120, d.d. 23 december 1754 en inv.nr. 749, akte nr. 121, d.d. 29 december 1754.
81. SAB, ONA, inv.nr. 857, akte nr. 26, d.d. 8 maart 1757 en inv.nr. 857, akte nr. 53, d.d. 17 mei 1757.
82. SAB, ONA, inv.nr. 757, akte nr. 13, d.d. 12 april 1757 en inv.nr. 896, akte nr. 45, d.d. 11 september 1758.
83. Jan de Vries en Ad van der Woude, *Nederland 1500-1815. De eerste ronde van moderne economische groei* (Amsterdam, 1995), 715. In Amsterdam verdiende een ongeschoolde arbeider met zijn gezin rond 1750 ongeveer f 300 per jaar.
84. SAB, ONA, inv.nr. 1008, akte nr. 75, d.d. 23 juli 1759 en inv.nr. 1027, akte nr. 145, d.d. 31 december 1764.
85. H. Bots, I. Matthey en M. Meyer, *Noordbrabantse studenten*, nr. 1551.

86. SAB, Collectie DTB, inv.nr. 6, p. 169.
87. SAB, Collectie DTB, inv.nrs. 4, p. 223 en 5, p. 313.
88. SAB, ASB, inv.nr. 582, f 236v, d.d. 1 augustus 1726.
89. SAB, ONA, inv.nr. 745, akte nr. 43, d.d. 26 juni 1745.
90. In de digitale toegang op de Rotterdamse notariële archieven komen Maria de Wijse en Gregorius van den Elsaker niet voor. De geslachtsnaam Elsaker komt trouwens helemaal niet voor op dit bestand. Nog niet alle Rotterdamse notariële archieven zijn in deze toegang die te raadplegen is op de site van het Gemeentearchief Rotterdam, verwerkt.
91. SAB, ONA, inv.nr. 751, akte nr. 51, d.d. 21 juli 1751.
92. SAB, ONA, inv.nr. 1033, akte nr. 171, d.d. 17 november 1770.
93. SAB, ONA, inv.nr. 751, akte nr. 61, d.d. 27 augustus 1751.
94. SAB, ONA, inv.nr. 1104, akte nr. 21, d.d. 26 april 1785.
95. SAB, ONA, inv.nr. 746, akte nr. 2, d.d. 20 januari 1746.
96. SAB, ONA, inv.nr. 862, akte nr. 101, d.d. 26 oktober 1762.
97. SAB, ONA, inv.nr. 1034, d.d. 16 augustus 1771.
98. SAB, ONA, inv.nr. 852, akte nr. 109, d.d. 10 augustus 1752.
99. J. Lauwerys, *Begijnhof Hoogstraten*, 42 (1974), 39, jaargang 43 (1975) 48, 53 en 213 en jaargang 44 (1976) 36.
100. SAB, ONA, inv.nr. 1036, akte nr. 21, d.d. 20 februari 1773.
101. SAB, ONA, inv.nr. 1055, akte nr. 117, d.d. 24 december 1792.
102. SAB, ONA, inv.nr. 1010, akte nr. 31, d.d. 13 maart 1761.
103. SAB, ONA, inv.nr. 862, akte nr. 64, d.d. 8 juli 1762.
104. SAB, ONA, inv.nr. 831, akte nr. 35, d.d. 1 oktober 1768.
105. SAB, ONA, inv.nr. 1033, akte nr. 171, d.d. 17 november 1770. In akte nr. 170 dechargeren de twee erfgenamen de executeurs van Ida's testament.
106. SAB, ONA, inv.nr. 1033, akte nr. 203, d.d. 15 december 1770. In het archief van het voerliedengilde zijn geen ledenlijsten meer aanwezig.
107. SAB, ONA, inv.nr. 1115, akte nr. 37, d.d. 25 april 1772 (wisselprotest).
108. SAB, ONA, inv.nr. 1193, akte nr. 35, d.d. 30 april 1790 (machtiging om over te dragen), inv.nr. 1193, akte nr. 11, d.d. 3 juli 1790 (verkoop vervoersbedrijf) en akten nrs. 12 en 13, d.d. 12 juli 1790 (verkoop brouwerij).
109. SAB, ONA, inv.nr. 1193, akte nr. 15, d.d. 16 juli 1790.
110. Placidus, *Familie De Wijse*.
111. Joris van Eijnatten en Fred van Lieburg, *Nederlandse religiegeschiedenis*, 257.
112. SAB, ONA, inv.nr. 1235, akten nrs. 37 en 38, d.d. 2 juli 1799.
113. SAB, ONA, inv.nr. 1348, akte nr. 163, d.d. 30 juli 1804.
114. SAB, ONA, inv.nr. 1256, akte nr. 599, d.d. 5 december 1818.
115. Pas later in de negentiende eeuw zouden de kapucijnen zich weer in Meersel-Dreef vestigen. Zij zitten daar nu nog.
116. SAB, ONA, inv.nr. 1257, akte nr. 111, d.d. 15 maart 1821.
117. SAB, ONA, inv.nr. 1214, akte nr. 14, d.d. 11 februari 1799.
118. J. Lauwerys, *Begijnhof Hoogstraten*, 44 (1976) 38.
119. SAB, ISIS. op de respectievelijke persoonsnamen. Een doopakte van Johan Gaspar werd daarin echter niet aangetroffen. Uit de huwelijksakte van Johan Gaspar met Anna blijkt wel dat hij in Breda was geboren.
120. Op deze en andere firma's komen we nog terug.
121. Jos. Wils, 'Antonius Simons, geboren te Breda, primus der Hoogeschool van Leuven in 1771', in: *Taxandria*, 19 (1912), 229-noot.
122. Nationaal Archief, Archief Nassause Domeinraad, inv. nrs. 11867, fol. 33-36 en 11876, fol. 902-917.
123. Het Oostkwartier omvatte onder andere Oudenbosch en Hoeven.
124. SAB, ONA, inv.nr. 1148, akte nr. 23, d.d. 21 februari 1804.
125. Ton Kappelhof, 'Van kasseien en kanalen. Pogingen om Breda voor het personen- en goederenverkeer beter bereikbaar te maken in de periode 1500-1800', in: *Jaarboek De Oranjeboom*, 56 (2003), 23-24.
126. M.T.A.R. Sponselee-de Meester, *Het norbertinessenklooster Sint-Catharinadal in de Staatse periode 1625-1795* (Hilversum, 2003), bijlage 6, 282-305.
127. P.B.A. Melief, *Joannes van Hooydonk apostolisch administrator en vicaris van het vicariaat Breda, eerste bisschop van Breda* (Tilburg, 1987), 28-29.